

K3347
1

დ. ლორთქიფანიძე

დიდი ჩეხი
პედაგოგი-კლასიკოსი
იან ამოს კომენსკი

373.001(03)
ლ 852

პროფ. რ. ღოთქიფანიძე

დიდი ჩახი კვლეგობი-ქდასიკოსი
ინს ემოს კოშენსკი

ღაბადების 365 ზლისთავის გამოს

სერია I
№ 10

თბილისი - 1957

4297
K
3347

ა.

მთელს მსოფლიოში ცნობილი XVII საუკუნის ჩეხი პედაგოგი, პროგრესულ-დემოკრატიული პედაგოგიკური მეცნიერების ფუძემდებელი, დიდი დიდაქტიკოსი, მოაზროვნე და ჰუმანისტი იან ამოს კომენსკი მარქსამდელი პედაგოგიკური აზროვნების ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენელია და მას დამსახურებულად უკავია საპატიო ადგილი პედაგოგიკის კლასიკოსთა შორის.

იან ამოს კომენსკის სახელი მახლობელი და ძვირფასია არა მარტო ჩეხი ხალხისათვის, არამედ საბჭოთა კავშირის ყველა ხალხისათვის, მთელი პროგრესული კაცობრიობისათვის. ცნობილი ჩეხი ისტორიკოსი ფ. პალაცკი კომენსკის სავესებით სწორად აკუთვნებს „ყველა დროისა და ყველა ხალხთა სახელოვანი ადამიანების რიცხვს“.

კომენსკი იყო „ჩეხ ძმათა საზოგადოების“ წევრი, ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ბელადის, ჩეხი ხალხის სასახელო შვილის იან ჰუსის იდეების ერთგული მიმდევარი. მის მოძღვრებაში ხორცშესხმულია დემოკრატიზმი და ფართო ჰუმანიზმი, შრომისა და მშრომელი ხალხისადმი პატივისცემა, თავისი სამშობლოსადმი უსაზღვრო სიყვარული და კაცობრიობის ნათელი მომავლის ურყევი რწმენა, ყველა ხალხის უფლებებისადმი პატივისცემა და მთელს მსოფლიოში მშვიდობის დამყარებისაკენ მისწრაფება. კომენსკი დაუღალავ ბრძოლას ეწეოდა „ბნელეთში შუქის“ შესატანად; ყოველივე ამის გამო მას სდევნიდნენ შუა საუკუნეების ფეოდალური შავბნელი ძალები.

მაგრამ ხალხი სათუთად ინახავდა კომენსკის მოძღვრებას და დარწმუნებული იყო, რომ იგი დიდებას მოიხვეჭდა. ხალხის ეს რწმენა და სურვილი მკაფიოდ არის გამოხატული კომენსკის დიდი თანამედროვის, გამოჩენილი ფილოსოფოსის ლაიბნიცის ლექსში, რომელიც ასე მთავრდება:

„მოგა დრო, ჰოი, კომენსკი, როს შენ და შენს ღვაწლს,
ფიქრებსა და ანდერძს რჩეული ხალხი შენ დაგიფასებს“.

ასეთი დრო დადგა კიდევ, როცა კაცობრიობის ისტორიაში დიდი ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვებით დაიწყო ახალი ერა—ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაციის მოსპობისა და ახალი, თავისუფალი და ნათელი ცხოვრების, სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობის ერა. კომენსკის სახელი განსაკუთრებული ძალით ჟღერს ამჟამად, როცა მისი მრავალტანჯული სამშობლო ჩეხოსლოვაკია საბჭოთა კავშირის ძმური დახმარებით სამუდამოდ განთავისუფლებულია უცხოელი დამპყრობლების—კოლონიზატორების სამასწელზე მეტი ხნის მონობის უღლისაგან და თავისი კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით აშენებს ბედნიერ და ბრწყინვალე ცხოვრებას, როცა კომენსკის საუკეთესო ოცნებებმა და იმედებმა ფრთები შეისხა და პოვა დიდი ხნის ნანატრი ნიადაგი, რომელიც უზრუნველყოფს „ადამიანში ადამიანის“, „შრომისმოყვარე და სამართლიანი ადამიანის“ აღზრდას, სკოლის გადაქცევას „სქოლასტიკური ლაბირინთიდან“ „ადამიანობის სახელოსნოდ“.

კომენსკის უმდიდრესი პედაგოგიკური მემკვიდრეობა, უწინარეს ყოვლისა მისი „დიდი დიდაქტიკა“, „პანსოფიური სკოლა“, „დედობრივი სკოლა“, „კარგად ორგანიზებული სკოლის კანონები“, „სქოლასტიკური ლაბირინთიდან გამოსავალი“, შესანიშნავი სახელმძღვანელო „გრძნობადი სამყარო სურათებში“ და ბევრი სხვა, მარტო წარსულს კი არ ეკუთვნის, არამედ, რაც მთავარია, მიუხედავად ეპოქის მიერ შეზღუდული მათი მხარეებისა, ისინი განაგრძობენ სიცოცხლეს ჩვენს თანადროულობაში და იცოცხლებენ საუკუნეების განმავლობაში მთელი მსოფლიოს პროგრესული პედაგოგიკური თეორიისა და პრაქტიკის საკეთილდღეოდ.

ჩეხოსლოვაკის დემოკრატიული რესპუბლიკის განათლების მინისტრი დოქტორი ფრ. კაგუდა 1956 წლის 21 ოქტომბერს ქ. უგორსკი-ბროდში კომენსკის ძეგლის გახსნასთან დაკავშირებით წარმოთქმულ სიტყვაში სწორად ამბობდა: „საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ჩვენ, მეცნიერული სოციალიზმის მომხრეები და ადამიანთა პროგრესის ნოვატორები, ცოდნას ვეწაფებით არა მარტო ნამდვილი ცხოვრების წყაროდან, არამედ მას ვნახულობთ და ვიძენთ წარსული დროის ცხოვრების სიბრძნიდანაც. დღეს ჩვენ ამიტომ ვიგონებთ ჩეხი ხალხის ერთ-ერთ სასახელო შვილს, მოაზროვნეს, XVII საუკუნის დიდ პედაგოგსა და დემოკრატს, „ხალხთა მასწავლებელს“ იან ამოს კომენსკის. კომენსკის ბევრი აზრი და შეხედულება უკვე მოძველდა, ბევრიც დიდი ხანია ცხოვრებაში დამკ-

ვიდრდა და ამჟამადაც მოქმედებს, ბევრისათვის კი მხოლოდ ახლა არის ნიადაგი მომზადებული და მის მიერ წამოყენებული ბევრი საკითხი მხოლოდ ამჟამად შეიძლება და კიდევაც უნდა გადაწყდეს“.

კომენსკი და მისი პედაგოგიკური მოძღვრება ფართო პოპულარობით სარგებლობს საბჭოთა კავშირში. ჯერ კიდევ რევოლუციამდელ რუსეთში მოწინავე მეცნიერ-პედაგოგები თარგმნიდნენ კომენსკის საუკეთესო ნაწარმოებებს, წერდნენ გამოკვლევებს მის შესახებ და ხელს უწყობდნენ პედაგოგიური თეორიისა და პრაქტიკის გამდიდრებას დიდი პედაგოგის მრავალწახნაგოვანი პედაგოგიკური მოძღვრებით.

იან ამოს კომენსკიმ დიდი გავლენა მოახდინა საბჭოთა კავშირის ხალხთა პედაგოგიკური აზროვნების განვითარებაზე; ასე, მაგალითად, კომენსკის სახელი ფართოდ იყო ცნობილი საქართველოში განსაკუთრებით XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან. მის მოძღვრებას დიდად აფასებდნენ ილია ჭავჭავაძე, ქართული პედაგოგიკის კლასიკოსი იაკობ გოგებაშვილი და სხვები. შეიძლება გადაუჭარბებლად ითქვას, რომ ი. გოგებაშვილმა არა მარტო კარგად იცოდა კომენსკის მოძღვრება, არამედ მისი მიმდევარი იყო და თავისი უკვდავი „დედა ენის“, აგრეთვე „რუსკოე სლოვოსა“ და „ბუნების კარის“ შედგენაში შემოქმედებითად გამოიყენა კომენსკისა და რუსი პედაგოგის კ. უშინსკის მიერ დამუშავებული ძირითადი დიდაქტიკური და მეთოდოკური პრინციპები.

კომენსკის მემკვიდრეობის შესწავლისა და კრიტიკულად ათვისებისათვის განსაკუთრებით დიდი მუშაობა გაჩაღდა საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში. კომენსკის თხზულებები გამოდის რუსულ ენაზე, აგრეთვე სსრ კავშირის ხალხთა მრავალ ენაზე, კომენსკის შესახებ დაიწერა რიგი მეცნიერული მონოგრაფიები, მისი პედაგოგიკური მემკვიდრეობის შესწავლას თვალსაჩინო ადგილი უკავია უმაღლესი პედაგოგიური სასწავლებლების პედაგოგიკის ისტორიის კურსში და სხვ.

ეჭვი არ არის, რომ რაც უფრო წინ წავა სკოლა და პედაგოგიკური მეცნიერება, მით უფრო გაიზრდება კომენსკისა და მისი უმდიდრესი პედაგოგიკური მემკვიდრეობის მნიშვნელობა. აი რატომ არ შეიძლება დიდი სიხარულის გრძნობით არ მივესალმოთ ჩეხოსლოვაკიის რესპუბლიკის მთავრობის დადგენილებას 1956--1958 წლებში კომენსკის იუბილეს ჩატარების შესახებ მისი დაბადების

365 წლისთავისა და უკვდავი ნაწარმოებების — „დიდი დიდაქტიკისა“ და „გრძნობადი სამყარო სურათებში“ — გამოქვეყნების 300 წლისთავთან დაკავშირებით. ეს იუბილე უდავოდ ხელს შეუწყობს დიდი ჩეხი პედაგოგის იან ამოს კომენსკის მოძღვრების შემდგომ ღრმა შესწავლასა და გავრცელებას.

* * *

იან ამოს კომენსკი დაიბადა 1592 წლის 28 მარტს მორავიაში, ქ. უჰერსკი — ბროდის მახლობლად მდებარე დაბა ნივნიცაში. მისი ოჯახი იყო „ჩეხ ძმათა საზოგადოების“¹ წევრი და თავის თავს თვლიდა ცნობილი ჩეხი პროტესტანტისა და კათოლიკური ეკლესიის სასტიკი მოწინააღმდეგის იან ჰუსის მიმდევრად.

1604 წელს კომენსკის გარდაცვალა დედ-მამა და ორი და. ამის შემდეგ მისი აღზრდა იკისრა ერთმა ახლო ნათესავმა ქალმა, რომელიც ქ. სტრაჟნიცაში ცხოვრობდა. აქ იგი მიაბარეს ზემოაღნიშნული საზოგადოების სკოლაში, სადაც სწავლება წარმოებდა მშობლიურ ჩეხურ ენაზე. მაგრამ ერთი წლის შემდეგ კომენსკი იძულებული გახდა სკოლისათვის თავი გაენებებინა. სამი წლის შესვენების შემდეგ, 1608 წელს, მან „ჩეხ ძმათა საზოგადოების“ დახმარებით შეძლო შესულიყო ქ. ფრშეროვის ლათინურ სკოლაში, რომელიც წარმატებით დაამთავრა 1611 წ. აქ კომენსკის საკუთარი გამოცდილების მიხედვით გამოუმუშავდა ნათელი წარმოდგენა სწავლების მთელი შუასაუკუნეობრივი სისტემის სიმახინჯისა და ანტიხალხური ხასიათის შესახებ, სისტემისა, რომელიც მთლიანად გამსჭვალული იყო დოგმატიზმითა და სქოლასტიკით. კომენსკის, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მაშინ დაებადა ძლიერი სურვილი, რომ მოენახა გამოსავალი ამ სამწუხარო მდგომარეობიდან, რათა ცოდნა გადაქეულიყო საყოველთაო საკუთრებად და ადვილად შესათვისებელი ყოფილიყო მოზარდებისათვის“.

კომენსკიმ ბრწყინვალე ნიჭი გამოიჩინა. ქ. ფრშეროვის ლათინური სკოლის დამთავრების შემდეგ შევიდა გერნბონის უნივერსიტეტში და სწავლობდა „ძმათა საზოგადოების“ ხარჯზე. ამ უნივერსიტეტში წამყვანი ადგილი ეჭირა კალვინისტურ მიმართულებას ღვთისმეტყველებაში, რომელიც ბევრი რამით ახლოს იდგა „ბოჰემიის ძმათა საზოგადოების“ რელიგიურ შეხე-

¹ ეს საზოგადოება ცნობილია „ბოჰემიის ძმათა საზოგადოების“ სახელითაც.

დულებებთან. კომენსკიზე განსაკუთრებით დიდი გავლენა მოახდინა უნივერსიტეტის პროფესორთა ალშტედმა, რომელიც ქრისტიანული ქილიაზმის ფორმით ქადაგებდა სოციალურ თანასწორობას — ამქვეყნად ადამიანის ბედნიერებას და სწორედ ამით თავისი დროისათვის პროგრესული მსოფლმხედველობის მატარებელი იყო. ამავე უნივერსიტეტში სწავლის დროს კომენსკიმ საფუძვლიანად შეისწავლა კლასიკური ფილოსოფია, განსაკუთრებით ძველი მსოფლიოს ისეთი გამოჩენილი მოაზროვნეების თხზულებები, როგორც იყვნენ პლატონი და არისტოტელე. იგი გაიტაცა აგრეთვე ციცერონის, სენეკას, კინტილიანეს, პეტრე რამუსის, ლუდვიგ ვინესისა და სხვათა ნაწარმოებების კითხვამ. კომენსკი განსაკუთრებით დააინტერესა კოპერნიკის თხზულებამ „ციური სხეულების წრიული ბრუნვის შესახებ“, რომელმაც აგრეთვე დიდი როლი შეასრულა მისი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში.

ყოველივე ამის წედგად კომენსკი უკვე უნივერსიტეტში სწავლის დროს გამოიჩინებდა არა მარტო როგორც ფრიად ნიჭიერი, არამედ როგორც ფართო ერუდიციის მქონე სტუდენტი, რომელიც დიდ იმედებს იძლეოდა. წიგნების კითხვის დროს მის მიერ 1613 წ. გაკეთებული ჩანაწერები, რომლებიც გამოქვეყნებულია კომენსკის თხზულებათა ბრიუნის გამოცემის პირველ ტომში სათაურით „ფილოსოფიის ბაღში შეკრებილი სადავო საკითხები“, მოწმობს კომენსკის დიდ ცოდნას ფილოსოფიის დარგში. კომენსკის სტუდენტობისდროინდელი ნამუშევრებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი მცირე ზომის გნოსეოლოგიური შრომა, რომელიც უბასუხებს კითხვას „ყოველგვარი ცოდნა იღებს თუ არა თავის საწყისს შეგრინებიდან?“.

კომენსკი ჯერ კიდევ 1613 წელს, ბეკონის ცნობილი ფილოსოფიური ტრაქტატის — „ახალი ორგანონის“ გამოქვეყნებამდე 7 წლით ადრე, არა მარტო იყენებს ხალხურ ფილოსოფიურ გამოხატვას „არაფერი არ არის გონებაში ისეთი, რაც უწინ შეგრძნებაში არ ყოფილა“, არამედ იცავს ამ მატერიალისტურ-სენსუალისტურ დებულებას უმთავრესად ინდუქციის საბუთებით.

კომენსკი ენას თვლიდა ხალხის ქმნილებად, მის უდიდეს საგანძურად და თავგამოდებით იცავდა ნაშობლიურ ენას. მან ჯერ კიდევ სტუდენტობის წლებში სერიოზულად იმუშავა დიდ ფილოლოგიურ თხზულებაზე „ჩეხური ენის საგანძური“. ამ ნაშრომმა, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია, — იგი დაიწვა ლეშნოში მომხ-

დარი ხანძრის დროს, — კომენსკის სახელი გაუთქვა როგორც ფილოლოგს. უნივერსიტეტში ყოფნის პერიოდს განეკუთვნება აგრეთვე მისი დიდი წამოწყება მთელი ჩეხი ხალხისათვის მისაწვდომ მშობლიურ ჩეხურ ენაზე ენციკლოპედიის შესაქმნელად, რომელსაც უნდა მოეცვა ცოდნის ყველა ძირითადი დარგი. ამ წიგნის — „სამყაროს სანახაობის“ ცალკეული თავები შემდეგ იპოვნეს და გამოაქვეყნეს.

1613 წელს კომენსკიმ დაამთავრა გერბორნის უნივერსიტეტი და იმოგზაურა ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში. მოგზაურობის დასრულების შემდეგ მან გადაწყვიტა ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში შესვლა. კომენსკი ამ უნივერსიტეტში რამდენიმე თვის განმავლობაში სწავლობდა, შემდეგ კი ავადმყოფობის გამო იძულებული გახდა თავი მიენებებინა მისთვის და სამშობლოში დაბრუნებულიყო.

1614 წელს კომენსკის ნიშნავენ ქ. ფრშეროვში ლათინური სკოლის ხელმძღვანელად. იგი ამ სკოლაში წინათ თვითონ სწავლობდა და იქ მიიღო საშუალო განათლება. ახალჯარდა კომენსკიმ აქ მიიღო პირველი პედაგოგიური წრთობა, აქ შეიყვარა პედაგოგის უკეთესობილესი პროფესია და აქვე დაადგა მტკიცე გადაწყვეტილებას, რომ მთელი თავისი სიცოცხლე და ენერგია მიექცნა „ადამიანში ადამიანის“ აღზრდის დიადი საქმისათვის, მთელი ძალები შეეწირა თავისი სამშობლოს, თავისი ხალხისადმი თავდადებული სამსახურისათვის. პედაგოგიურ სამუშაოზე კომენსკიმ მალე გამოიჩინა თავი არა მარტო როგორც ნიჭიერმა პრაქტიკოს-პედაგოგმა, არამედ როგორც აღზრდისა და სწავლების თავისი დროისათვის ყველაზე უფრო პროგრესულ საწყისებზე გარდაქმნის ახალი გზებისა და მეთოდების შემოქმედებითმა მაძიებელმაც. ამ სკოლაში მუშაობისას მან დაწერა მეთოდოლოგიური ხასიათის თავისი პირველი შრომა „უფრო ადვილი გრამატიკის წესები“, რომელიც მიმართული იყო ლათინური ენის გრამატიკის სქოლასტიკურ-დოგმატიკური შესწავლის წინააღმდეგ.

1616 წელს, როცა კომენსკის 24 წელი შეუსრულდა, „ძმათა საზოგადოება“ ირჩევს მას მღვდლად, ხოლო 1618 წელს გადაჰყავთ ჩეხეთის ქალაქ ფულნეკში მღვდლის თანამდებობაზე და ამავე დროს „ჩეხ (ბოჰემიის) ძმათა საზოგადოების“ სკოლის რექტორად. მან აქ დიდი მუშაობა გააჩინა კათოლიკური ეკლესიის წინააღმდეგ ეს ის დრო იყო, როცა კათოლიკური რომი ცეცხლითა

და მახვილით სპობდა ყოველივე პროგრესულს მეცნიერებასა და იდეოლოგიაში. ამის ნათელსაყოფად საკმარისია გავიხსენოთ ჯორდანო ბრუნოს დაწვა კოცონზე 1600 წელს, გალილეო გალილის პირველი გასამართლების პროცესი, დიდი ასტრონომის კოპერნიკის მოძღვრების განქიქება და რომის ინკვიზიციის მიერ მოწინავე მსოფლმხედველობით გამსჭკავეული დიდი ადამიანების მიმართ ჩადენილი საშინელებანი.

ჩეხეთისათვის მთლიანად და „ძმათა საზოგადოებისათვის“ განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა მაშინ, როცა იფეთქა ევრეთ წოდებულმა ოცდაათწლიანმა ომმა (1618 — 1648), რომლის სულსჩამდგმელი იყო რომის კათოლიკური ეკლესია. გარკვეული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ძალების ამ რელიგიურ სამოსელში გახვეულმა კლასობრივმა ბრძოლამ თავის ორბიტში ჩაითრია ჩეხეთიც, რომლის ჯარები 1620 წელს გაანადგურეს თეთრ მთასთან. ჩეხეთის დამარცხებას მოჰყვა „ჩეხ ძმათა საზოგადოების“ განადგურება. 1621 წელს ცეცხლით გადაბუგეს ქალაქი ფულენეკი. დაიწვა ის სახლიც, სადაც ცხოვრობდა კომენსი, ფერფლად იქცა ყველა მისი ხელნაწერი და მთელი ბიბლიოთეკა, ხოლო თვითონ კომენსკი იძულებული გახდა დამალულიყო ქალაქის მიდამოებში. 1622 წელს ოპით გამოწვეული შავი ჭირით დაიღუპნენ კომენსკის მეუღლე და ორი ბავშვი. კომენსკიმ, რომელიც დაახლოებით შვიდი წლის განმავლობაში თითქმის არაღვეალურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, დიდი ტანჯვა-წამება გადაიტანა. მას განსაკუთრებით სტანჯავდა უბედურება თავისი ხალხისა და თავისი სამშობლოსი — ჩეხეთისა, რომელმაც ყველაზე მეტად განიცადა კათოლიკური რეაქციის სიმკაცრე როგორც ქვეყანამ, სადაც რეფორმაციულმა მოძრაობამ ისეთი ფართო მასშტაბი მიიღო, როგორიც არც ერთ სხვა ქვეყანაში არ მიუღია.

მიუხედავად უძიმესი პირობებისა, კომენსკი არასოდეს არ დაცემულა სულით, იგი ნამაცურად უმკლავებოდა ყოველგვარ უბედურებას და განაკრძობდა აქტიურ მოღვა ეობას როგორც „ძმობის“ წევრებს შორის თავისი სამშობლოს უფლებებისა და დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის, ისე აღზრდისა და სწავლების საკითხების დამუშავების დარგში. ამ პერიოდში იგი წერს თავისი დროისათვის ბრწყინვალე ფილოსოფიურ-სოციალურ ტრაქტატს „წუთისოფლის ლაბირინთი და გულის სამოთხე“, რომელშიც ჰუმანური და დემოკრატიული პოზიციებიდან გამოაშკარავებულა წოდებ-

რიე-კლასობრივი წყობილების მთელი საშინელებანი და მისი სოციალური და მორალური საფუძვლები. ამავე პერიოდში იგი იძლევა თავისი უკვდავი „დიდი დიდაქტიკას“ ძირითად მონახაზებს.

მაგრამ კომენსკისა და მის სამშობლოს ახალი უბედურება დაატყდა თავს: 1627 წლის ივლისში გამოცდა იმპერატორის ბრძანებულება, რითაც ყველა მათ, ვინც უარს განაცხადებდა კათოლიკური სარწმუნოების მიღებაზე, წინადადება ეძლეოდა დაეტოვებინა ჩეხეთი. ბრძანებულებით დადგენილი ვადის გაავლის შემდეგ ჩეხპროტესტანტთა 30.000 ოჯახმა და მათ შორის კომენსკიმ დატოვეს მშობლიური ქვეყანა, მგზნებარე პატრიოტიზმის გრძნობით გამსჭვალულები შეჩერდნენ მის საზღვართან, მთის მწვერვალებიდან ერთხელ კიდევ მოავლეს თვალი საყვარელ სამშობლოს, დაიჩოქეს მუხლებზე, „ცრელებით მორწყეს მშობლიური მიწა“ (კომენსკი) და გამოეთხოვნენ მას იმ სურვილით, რომ მალე ენახათ თავისუფალი ჩეხეთი.

სამშობლოდან გაძევებული დიდი პატრიოტი კომენსკი, რომელიც თავის საყვარელ სამშობლოს ცრემლებით გამოეთხოვა, 42 წლის განმავლობაში, თავის სიცოცხლეში, ვერ ეღირსა მშობლიური მიწის ხილვას. მან მთელი თავისი ნიჭი და უნარი მოახმარა მშობლიური ქვეყნის განთავისუფლებასა და კეთილდღეობის საქმეს ისე, რომ თვით კომენსკის სიტყვებით რომ ვთქვათ, იმყოფებოდა „არა სამშობლოში, არამედ მუდამ მოუსვენარ მოგზაურობაში“.

კომენსკი თავია თანამემამულეებთან, „ჩეხ ძმათა საზოგადოების“ მრავალრიცხოვან წევრებთან ერთად დასახლდა ქ. ლეშნოში (პოლონეთი). აქ იგი პედაგოგიურ მოღვაწეობას შეუდგა გიმნაზიაში, რომლის რექტორად 1635 წელს ის აირჩიეს. იმავე დროს კომენსკი დიდ მუშაობას ეწეოდა საზოგადოების ხაზით.

ქ. ლეშნოში მოღვაწეობის პერიოდში კომენსკიმ დაასრულა თავისი „დიდი დიდაქტიკა“, რომელიც ჩეხურ ენაზე დაწერა და შემდეგ თვითონვე თარგმნა ლათინურ ენაზე. „დიდი დიდაქტიკა“ ლათინურ ენაზე გამოვიდა 1633 წელს, ჩეხური ხელნაწერი კი მხოლოდ 1841 წელს იპოვეს და პირველად გამოიცა პრაღაში 1849 წ. ამავე პერიოდს განეკუთვნება აგრეთვე კომენსკის ისეთი შრომები, როგორიცაა „დედობრივი სკოლა“, რომელიც მან ჩეხურ ენაზე დაწერა 1628 წელს და პირველად ლიფცივში გამოიცა გერმანულ ენაზე 1630 წელს. ეს შრომა, თითქმის იმავდროულად, 1632 წელს პოლონურ ენაზე დაიბეჭდა ქ. ლეშნოში.

1631 წელს კომენსკიმ გამოსცა ლათინური ენის სახელმძღვანელო „ენათა და ყველა მეცნიერების ღია კარები“, რომელიც მალე საყოველთაოდ ცნობილი გახდა. როგორც კომენსკის ბევრი მკვლევარი სამართლიანად მიუთითებს, „კომენსკის რომ მხოლოდ ეს ერთი წიგნი გამოეცა, იგი მაშინაც კი უკვდავყოფდა თავის სახელს“.

1632 წელს გამოქვეყნდა კომენსკის წიგნი „ფიზიკა“, რომელშიც შევიდა აგრეთვე მისი ნაშრომი — „ასტრონომია უნდა რეფორმირებულ იქნეს ფიზიკის შუქზე“. ქ. ლეშნოში კომენსკის ყოფნის პერიოდს განეუთუნება მისი სხვა წიგნებიც. როგორცაა „პანსოფიის მომასწავებელი“, „ბედნიერების მჭედელი, ანუ თავისი თავისადმი რჩევის ხელოვნება“ და სხვ.

მეორმოცე წლების დასაწყისში კომენსკი მიიწვიეს ჯერ ინგლისში, სადაც მან დაწერა წიგნი „ქვეყნის გზა“, შემდეგ — შვეიციაში, საფრანგეთში, უნგრეთსა და ევროპის სხვა ქვეყნებში. 1650 წელს კომენსკი თავისი ოჯახით დასახლდა უნგრეთში, ქ. საროს-პატოკში, და აქ გაშალა დიდი პრაქტიკული პედაგოგიური მუშაობა, აგრეთვე დაწერა რიგი შრომები: „ბუნებრივ ნიჭიერებათა კულტურის შესახებ“, „პანსოფიური სკოლა“, „მკადრებით აღმდგარი ფორცია, ანუ სკოლიდან უძრობის განდევნის შესახებ“, „საგნების ზუსტი სახელდების სარგებლობის შესახებ“, „ქცევის წესები“, „კარგად ორგანიზებული სკოლის კანონები“ და სხვ. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია მთელს მსოფლიოში განთქმული მისი სახელმძღვანელო „გოდნობადი სამყარო სურათებში“, რომელიც პირველად გამოქვეყნდა 1657 წელს.

1654 წელს კომენსკიმ დატოვა საროს-პატოკი და ლეშნოში დაბრუნდა. მაგრამ მალე, 1656 წელს, ქ. ლეშნო დაარბიეს და გადაბოგეს ფანატიკოს კათოლიკებმა. კომენსკი, რომელმაც თავშესაფარი დაკარგა, იძულებული გახდა ემოგზაურა ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში. 1657 წელს ამსტერდამში გამოვიდა მისი შრომა „Opera didactica homnia“. კომენსკის ამსტერდამში მოუხდა სიცოცხლის უკანასკნელი წლების გატარება. სიცოცხლის ბოლო ხანებში დაწერილ მის ნაშრომთაგან უნდა აღინიშნოს — „ერთი აუცილებლობის შესახებ“. რომელშიც იგი საფუძვლიანად და ამადღეველად აღვამებს თავის მრავალფეროვან ცხოვრებას და ღრმად არის დარწმუნებული თავისი სამშობლოსა და მთელი კაცობრიობის ბრწყინვალე მომავალში.

კომენსკი გარდაიცვალა 1670 წლის 15 ნოემბერს. დასაფლავებულია ამსტერდამის მახლობლად ნაარდენში.

1892 წელს რიგ ქვეყნებში, პედაგოგიურ საზოგადოებათა ინიციატივით, სახეიמוד აღინიშნა კომენსკის დაბადების 300 წლისთავი. იუბილემ საგრძნობლად შეუწყო ხელი კომენსკის პედაგოგიკური მემკვიდრეობის პოპულარიზაციას მთელს მსოფლიოში.

* * *

იან ამოს კომენსკი ცხოვრობდა და პედაგოგიურ სარბიელზე ხანგრძლივ ნაყოფიერ პრაქტიკულ და თეორიულ მუშაობას ეწეოდა XVII საუკუნეში. ეს საუკუნე სიერთოდ ევროპის და კერძოდ ჩეხეთის ისტორიაში ცნობილია როგორც ფეოდალური საზოგადოების შიგნით აშკარა ბრძოლის დაწყების საუკუნე: ჩაღდება ბრძოლა ფეოდალიზმსა და განვითარების გზაზე დამდგარი და სულ უფრო მზარდი კაპიტალიზმის ჩანასახებს შორის.

ძველ ფორმას, ფეოდალურ საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციას არ შეეძლო თავის თავში მოეთავსებინა ახალი შინაარსი — წარმოების კაპიტალისტური წესის განვითარება, პირიქით, იგი ბორკილებს წარმოადგენდა ამ უკანასკნელისათვის, რომელაც თავის მხრით თვით ამ ფორმის წიაღში ჩაისახა და რამდენადმე განვითარდა.

მრეწველობის მრავალფეროვანი დარგების განვითარება ანადგურებდა და ცვლიდა ფეოდალური ეკონომიკის საფუძვლებს.

წარმოების კაპიტალისტური წესის განვითარებამ შეარყია ფეოდალური ეკონომიკის საფუძვლები. მან შეარყია და შეცვალა ფეოდალური საზოგადოების სოციალურ-პოლტიკური საფუძველი და სწორედ ამით დააჩქარა ფეოდალიზმის ადრე დაწყებული დაშლა.

XVI — XVII საუკუნეებში ბურჟუაზიასა და ფეოდალურ ფორმაციის გაბატონებულ კლასებს შორის არსებულმა ძირითადმა წინააღმდეგობამ ძოიკვა მოსახლეობის ყველა ფენა. კაპიტალიზმის ჩანასახების განვითარებასთან ერთად თვით გაბატონებული კლასები თვისებრივად უკვე იკეთებდნენ აღარ რჩებიან, როგორც წინათ იყვნენ. „ამ პირობებში არსებითად შეიცვალა სახე შუა საუკუნეებიდან გადმოცემულმა კლასების მდგომარეობამ“¹.

¹ ფ. ენგელსი, გლეხთა ომი გერმანიაში, გვ. 28 (რუს. გამოც.).

ეპოქის ყველა სოციალური წინააღმდეგობა მკვეთრად გამოვლინდა გლეხობისა და პლებეური მოსახლეობის უკმაყოფილებაში რამაც აშკარა ბრძოლა განორწვია. ეს ბრძოლა მთელი ძალით შეუერთდა რეფორმაციულ მოძრაობას, რომელმაც სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა ზომით და სხვადასხვა ფორმით მოიცვა გეროპის თითქმის ყველა ქვეყანა. იგი წარმოადგენდა არა მარტო რელიგიურ ბრძოლას კათოლიციზმ-სა და რომის პაპის წინააღმდეგ იდეოლოგიის სფეროში; პირველ რიგში და უწინარეს ყოვლისა რეფორმაციული მოძრაობა იყო სოციალური მოვლენა, რომელსაც საფუძვლები ჰქონდა მატერიალურ კლასობრივ ინტერესებსა და წინააღმდეგობებში. „XVI საუკუნის ეგრეთ წოდებული რელიგიური ომების დროს საკითხი იდგა უწინარეს ყოვლისა ფრიად დადებითი მატერიალური კლასობრივი ინტერესების შესახებ“¹ — წერს ენგელსი.

კომენსკის სამშობლო ჩეხეთი XVI — XVII საუკუნეებში ეკონომიური მხრით ევროპის ერთ-ერთი მოწინავე ქვეყანა იყო. ჩეხეთში უკვე XII საუკუნიდან ფართო ხასიათს იღებს შრომის დანაწილება ქალაქსა და სოფელს შორის, ჩნდება შინაგანი ბაზარი. მამულეებში ნატურალურ ბეგარას თანდათანობით ცვლის ფულადი ბეგარა. იწყება ქვეყნის მინერალურ სიმდიდრეთა დამუშავება. კუტენბერგის ვერცხლის საბადოს აღმოჩენის შემდეგ (1237 წ.) ჩეხეთში ერთგვარი ახალი ერა იწყება ქვეყნის ეკონომიურ განვითარებაში. XIV — XV საუკუნეებში ევროპის არც ერთი (ინგლისის გამოკლებით) ეკონომიურად ისე სწრაფად არ ვითარდებოდა, როგორც ჩეხეთი: წარმატებით ვითარდება ვაჭრობა, ხელოსნობა, ქვეყანა იფარება დასახლებული პუნტების ახალი ქსელით, ჩნდება და იზრდება ქალაქები (პრალა, კუტენბერგი და სხვ). ამ ეკონომიურ მოძრაობაში ებმებიან სასულეო და საერო ფიოდალები, რომლებიც თავიანთ მეურნეობებს ახალ ყაიდაზე გარდაქმნიან და ახალ სამეურნეო პირობებს ეგობებიან.

ჩეხეთისა და მასთან დაკავშირებული მორავიის ეკონომიური ძლიერების ზრდის მეოხებით მატულობს ამ ქვეყნების პოლიტიკური წონა და მნიშვნელობაც. გერმანიის მეფეები იძულებული ხდებიან სერიოზული ანგარიში გაუწიონ ჩეხეთს.

ჩეხეთის ეკონომიურ და პოლიტიკურ ზრდასთან ერთად იფურჩქნება კულტურაც, ვითარდება პოეზია, ლიტერატურა, ხელოვნება. ჩეხეთის დედაქალაქ პრალაში არსდება უნივერსიტეტი (1348 წ.),

¹ ფ. ენგელსი, გლეხთა ომი გერმანიაში, გვ. 40.

რომელიც წარმოადგენს არა მარტო საჯანმანათლებლო ცენტრს, არამედ ახალი სოციალური იდეების ცენტრსაც.

მაგრამ ყოველივე ამასთან ერთად ჩეხი ხალხი განიცდიდა ნამდვილად მხეცური ექსპლოატაციის მთელ სიმძიმეს, ერთი მხრით, მიწათმფლობელი არისტოკრატიისა და ქალაქის პატრიციებისაგან და, მეორე მხრით, კათოლიკურ არისტოკრატიისაგან. ამავე დროს იგი მწვავე ეროვნულ ჩაგვრას განიცდიდა გერმანულ ფეოდალ-დამპყრობთაგან.

ამ სოციალურ-კლასობრივმა, ეროვნულმა და რელიგიურმა წინააღმდეგობებმა, რომლებიც კიდევ უფრო მეტად გაძლიერდა XV საუკუნის დასასრულისათვის ბატონყმური წყობილების საბოლოო დამყარებით, ხოლო XVI საუკუნის პირველ მეოთხედში ხელისუფლების სათავეში გაბსბურგების მოსვლით და იეზუიტზმის გამეფებით, ხალხი აამხედრა გაბატონებული კლასების წინააღმდეგ გააფთრებული ბრძოლისათვის. ეს ბრძოლა ჩეხეთში რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში წარმოებდა რელიგიური ომების სახით. თაბორიტების მოძრაობის დაძარცვების შედეგ (1434 წ.) მათი მომხრეებისაგან ხელმეორედ მონათლულთაგან (ანაბაქტიტებისაგან) ჩეხეთში წარმოიშვა „ბოჰემიის ძმათა საზოგადოება“ (1467 წ.). „ბოჰემიის ძმების“ მოძღვრებას საფუძვლად დაედო ჰუსის (1369 — 1415) და პეტრე ხელჩიკის (1390 — 1460) მოძღვრება¹.

ხელჩიკი არ კმაყოფილდებოდა მარტო ეკლესიის რეფორმით, როგორც ჰუსი. იგი ჰუსზე უფრო შორს მიდიოდა და თავისი მოთხოვნების სიმძიმის ცენტრი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ეთიკის სფეროში გადაჰქონდა. იგი მოითხოვდა არა მარტო ახალ ეკლესიას, არამედ უმთავრესად ახალ სახელმწიფოსაც. ხელჩიკი, ეყრდნობოდა რა საღვთო წერილს, აკრიტიკებდა არსებულ სახელმწიფოებრივ და რელიგიურ წყობილებას და წერდა: „ამგვარად, ქრისტეს ერთი კანონი სავსებით საკმარისი იყო პირველ ქრისტიანთა საზოგადოებების თავიდან ასაცილებლად და, ხელმძღვანელობდნენ რა ამ კანონით, ისინი წარმატებებს აღწევდნენ ზნეობრივ დარგში, მაგრამ შემდეგ, როცა მას შეერია ორი კანონი — სამოქალაქო და პაპისა, ზნეობრიობამ დაქვეითება დაიწყო“². შემდეგ ხელჩიკი დასძენს: „ამ ორმა ვეშაპმა (იმპერატორმა და პაპმა. — დ. ლ.) გახია სარწმუნოების ბაღე“.

¹ რუსულ ენაზე არსებობს ხელჩიკის თხზულებანი, რომლებიც თარგმნილია ა. ანკოვის მიერ და გამოცემულია ი. იაგნიჩის შეავალი წერილით, 1893 წ.

² П. Хельчицкий, Сочинения, „Свет веры“, стр. 147.

ხელჩიკვი თავის თხზულებებში ყველგან აკრიტიკებს კათოლიკურ ეკლესიას, განსაკუთრებით კი „ორი მღვდლის — ნიკოლოზისა და მარტინისადმი წერილში“. კომენსკი, რომელზედაც ამ თხზულებამ დიდი გავლენა მოახდინა, მას „ოქროს თხზულებას“ უწოდებს. ზემოაღნიშნულ წერილში ხელჩიკვი მღვდლებს სთხოვს, რომ ისინი იყვნენ ღვთის ერთგული და ფრთხილი შვილები. იმავე დროს იგი თავს ესხმის მაშინდელ სამღვდლოებას, „ვინაიდან მღვდლები დაუმეგობრდნენ ქვეყანას და შეუერთდნენ მას და ახლა კი მსოფლიოს დამახინჯებულად აცნობებენ საღვთო წმიდათა წმიდას იმის გამო, რომ თვითონ დამახინჯებულად ესმით ღვთის სამსახური“... „ქრისტეს სიტყვის ძალით ჩვენ არ უნდა ვუსმენდეთ სულელ მღვდელს...“ „მათ მიერ ჩვენთვის გადმოცემული საიდუმლოებანი უმოკმელოა“.

„ბოჰემიის ძმებმა“ წამოაყენეს რიგი პედაგოგიური მოთხოვნები და ცდილობდნენ, რომ ისინი პრაქტიკულად განეხორციელებინათ. ეს მოთხოვნები იყო: ბავშვთა საზოგადოებრივი აღზრდა, ზრუნვა ფიზიკურ აღზრდისა და სასკოლო ცხოვრების ჰიგიენურობაზე, ბავშვების მონაწილეობა შრომაში, ყველა ბავშვისათვის წერა-კითხვის სწავლება და ა. შ. „ბოჰემიის ძმათა“ ამ მოთხოვნებიდან კომენსკიმ ბევრი რამ გამოიყენა თავის პედაგოგიურ სისტემაში.

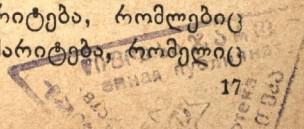
ეპოქის ყველა წინააღმდეგობამ ეკონომიკაში, სოციალურ ცხოვრებასა და იდეოლოგიაში ამა თუ იმ ფორმით თავისი გამოხატულება პოვა იან ამოს კომენსკის მსოფლმხედველობასა და მის პედაგოგიკურ მოძღვრებაში მთლიანად.

კომენსკის მსოფლმხედველობის ამოსავალი წერტილია ქრისტიანული რელიგია, მაგრამ არა შუასაუკუნეობრივი ოფიციალური კათოლიკური საეკლესიო რელიგია, არამედ სექტანტურ-ქრისტიანული რელიგია, რომელიც იმ დროისათვის იცვლებოდა ეპოქის მოთხოვნათა შესაბამისად. მეორე ხაზი კომენსკის მსოფლმხედველობაში — ესაა რეალისტური ტენდენცია საზოგადოებისა და ბუნების მოვლენების ახსნაში. ორივე ეს „ხაზი“ წარმოადგენს კომენსკის მთელი მსოფლმხედველობის ორმაგი ხასიათის ანარეკლს. ამ ორმაგობას კომენსკი ამჟღავნებს ყველა პრობლემის გადაწყვეტის დროს.

კომენსკის აზრით, არსებობს ორი ჰერმეტიკობა, რომლებიც თვით ღვთისაგან მომდინარეობენ. ერთი ჰერმეტიკობა, რომელიც 2 დ. ლორთქიფანიძე

42913

4635-1

უშუალოდ უმაღლესი გონებისაგან გამოდის, ესაა ლოგიკური ქეშ-
მარიტება. მეორე კი ბუნებიდან გამომდინარეობს. პირველს ვწვდენ-
ბით ზეშთაგონების გზით, მეორეს — შგვრძნებით. პირველისათვის
ადამიანს მოეპოვება სულის თანდაყოლილი უნარი (ღვთის იდეა,
კომენსკის აზრით, თანდაყოლილია), მეორე ქეშმარიტებისათვის
ადამიანს აქვს სხვადასხვაგვარი უნარი, რომელთა მეშვეობით იგი
შეიცნობს ბუნების ქეშმარიტებას.

ბუნება ამქვეყნიური ბედნიერების წყაროა. ეს წყარო რომ რა-
ციონალურად იქნეს გამოყენებული, საჭიროა გვექონდეს ცოდნა.

როგორ ხორციელდება შემეცნება? შეიძლება თუ არა მხოლოდ
წიგნებიდან, — პლატონის, არისტოტელესა და სხვა ფილოსოფო-
სების შრომებიდან შეიცნოს ადამიანმა სამყარო; რეალური სინამ-
დვილე? კომენსკის, ისე როგორც ბრუნოს, ბეკონსა და სხვებს,
რეალური ცოდნის წყაროდ თვით ბუნება მიაჩნია. იგი წერს: „განა
ჩვენ არ ვცხოვრობთ სწორედ ისევე, როგორც ჩვენამდე არსე-
ბულნი, ბუნების ბალში? მაშ რატომ არ უნდა ვისარგებლოთ ჩვენც
ისევე კარგად, როგორც მათ — თვალებით, ყურებით, ცხვირით, —
რატომ გავეცნოთ ბუნების ქმნილებებს სხვა მასწავლებლების მეშ-
ვეობით და არა ჩვენი საკუთარი გრძნობებით? რა მიზეზის გამო,
ვამბობ მე, ჩვენ არ შეგვიძლია მკვდარი წიგნების ნაცვლად გადავ-
შალოთ ბუნების ცოცხალი წიგნი, რომელიც შეუდარებლივ უფრო
მეტს მოიცავს, ვიდრე ოდესმე შეეძლო ჩვენთვის მოეთხრო ვინმეს,
ვინც გინდა ყოფილიყო ის? ამავე დროს საკუთარ უშუალო ჭკრე-
ტას ჩვენთვის შეუდარებლივ მეტი სიამოვნება და სარგებლობა
მოაქვს. გარდა ამისა, ჩვენ მრავალი საუკუნის გამოცდილებით
შორს ვაფუსწარით არისტოტელეს“. კომენსკიმ სავსებით სწორად
შეაფ-სა სამყაროს ახსნის მნიშვნელობა და იმდროინდელი ფილო-
სოფოსების უსუსურობა ამ საქმეში. თავის „წუთისოფლის ლაბი-
რინთსა და გულის სამოთხეში“ იგი მწარედ დასცინის იმ ფილო-
სოფოსებს, რომლებსაც არ ძალუძთ ახსნან სამყარო იმ სახით,
როგორც იგი სინამდვილეშია.

შეუძლია თუ არა ადამიანს ბუნების შეცნობა? შემეცნების რა
შესაძლებლობებია ადამიანის განკარგულებაში? ადამიანი, კომენს-
კის აზრით მთელი ბუნების პატარა ნაწილია, მაგრამ იგი საგნებზე
მალა დგას იმით, რომ არის „უმაღლესი ქმნილება და სულის მა-
ტარებელი“, და ეს ადამიანს აძლევს შესაძლებლობას გახდეს გო-
ნიერი არსება და იბატონოს ბუნებაზე. „ამგვარად, შეიცნე, რომ

შენ ხარ ქმნილებათა სრული დაგვირგვინება, საუცხოო მიკრო-
კოსმი და ღვთის მოადგილე ჩემს ქმნილებათა შორის, ჩემი ღიღე-
ბის გვირგვინი*¹ — ამბობს კომენსკი.

როგორია შემეცნების გზა კომენსკის აზრით?

კომენსკი წერს: „შემეცნების დასაწყისი ყოველთვის და აუცი-
ლებლად შეგრძნებებიდან გამომდინარეობს, რადგან გონებაში არა-
ფერია ისეთი, რაც პირველად შეგრძნებებში არ ყოფილიყოს“².
შემეცნების ამოსავალი საწყისის ამ განსაზღვრებაში კომენსკი მა-
ტერიალისტური სენსუალიზმის პოზიციებზე დგას. მაგრამ შეც-
დომა იქნებოდა კომენსკისთან დაგვეწყო შემეცნების თანამიმდევ-
რული მატერიალისტური თეორიის ძიება, როგორც ამას ხშირად
სწადიან ზოგიერთი ისტორიკოსი, პედაგოგი და კომენტატორი.
ასე, მაგალითად, კომენსკის აზრით, ქეშმარიტების კრიტერიუმი
შეიძლება იყოს მხოლოდ ჩვენი გრძნობები: „ქეშმარიტება და მეც-
ნიერების უტყუარობა ზუსტად ასევე სხვაზე არაფერზე არ არის
დამყარებული, გარდა გრძნობათა მოწმობისა“. მაგრამ, მიუხედა-
ვად ამისა, ეპოქის ხასიათმა, ერთი მხრივ, და უშუალო პედაგო-
გიურმა პრაქტიკამ, მეორე მხრივ, კომენსკი აიძულეს შემეცნების
თეორიასთან ერთად მოეცა რეალიზმის ელემენტები და დაახლო-
ებოდა მატერიალისტურ სენსუალიზმს. თვითონ კომენსკი წერს:
„ვინც ერთხელ უყრადღებით დაჰკვირვებია ადამიანის სხეულის
ანატომიას, იგი უფრო სწორად გაიგებს და დაიმახსოვრებს ყვე-
ლაფერს, ვიდრე ის, ვისაც ძალიან ვრცელი ახსნა-განმარტებები
წაუკითხავს, მაგრამ საკუთარი თვალთ არ უნახავს. აქედან — ცნო-
ბილი გამოთქმა „საკუთარი თვალთ დანახვა ყველაზე ღიღი სა-
ბუთია“³.

საით უნდა მიისწრაფოდეს ბუნების, ადამიანისა და ღვთის
შემეცნება? ეს საკითხი უწინარეს ყოვლისა დაკავშირებულია კო-
მენსკის ეთიკურ შეხედულებებთან. „ბოჰემიის ძმათა“ სექტის
მიმდევრობა და კომენსკის მთელი მოძღვრების ორმაგობა თავის
გამოხატულებას პოულობს მის ეთიკაშიც: ერთი მხრივ, იგი ეშ-
ვება ეთიკის ქრისტიანულ მეტაფიზიკურ პრინციპამდე. რაც იმაში

¹ იან ამოს კომენსკი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. I, თარგმანი
ლათინურიდან ივ კვაჰაძისა და ივ. ნიჟარაძისა, დ. ლორთქიფანიძის შესავალი
წერილით, თბილისი, 1949 ამ წიგნში ყველა ციტატი „დიდი დიდაქტიკიდან“
შოკვანილია ზემოაღნიშნული გამოცემიდან.

² ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი XX, 7.

³ იქვე, თავი, XX, 9.

მდგომარეობს, რომ ადამიანის უკანასკნელი მიზანი ნამდვილი ცხოვრების ფარგლებს გარეთ მდებარეობს“ და მისთვის საჭიროა მომზადება, საჭიროა იყო „ფრთხილი, მორჩილი, სამართლიანი, წმინდა, ზომიერი, ღვთის ერთგულა“¹ და ა. შ., მეორე მხრით — ერთგვარ ბურჟუაზიულ უტილიტარიზმამდე, რომელიც ეპოქის მოთხოვნებით არის განპირობებული. კომენსკი ცდილობდა გადაეწყვიტა და ეპოვა ადამიანის ზოგადი მიზანი როგორც „იმ-ქვეყნიურში“, ისე რეალური ცხოვრებისათვის. სიბრძნის მიღწევის ამოცანა, კომენსკის აზრით, იმაში მდგომარეობს, რომ ყველანი იყვნენ მოწაფეები „სიბრძნისმოყვარეობისა — იმ მეცნიერებისა, რომელიც ყველა გამოკვლევაში იძლევა ღვთიურ და ადამიანური საგნების ცოდნას“².

ადამიანი დანიშნულების საკითხში ასეთი ორმაგობა მევეთრად არის გამოსახული კომენსკის მსოფლმხეველობაში. პანსოფოსი — ესაა ღვთისა და მიწის, რწმენისა და რეალური ცოდნის ადამიანი. კომენსკის აზრით, სწორედ პანსოფოსის აღზრდა უნდა იყოს სკოლის, განათლებისა და სწავლების მთელი სისტემის იდეალი.

* * *

კომენსკის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, ფილოსოფიური და რელიგიური მსოფლმხედველობა საფუძვლად დაედო მის პედაგოგიკურ მოძღვრებას და აღზრდისა და სწავლების ყველა საკითხი, რომლებიც კომენსკიმ წამოაყენა, ამ მსოფლმხედველობის თვალსაზრისით არის გადაჭრილი. ეს გასაგებიცაა: როგორც ცნობილია, მიზანიც, შინაარსიც, მეთოდებიც და სწავლებაც განისაზღვრება მოცემული საზოგადოების ამა თუ იმ კლასის სოციალურ-კლასობრივი ინტერესებით. ამიტომაც, რომ ყველა დროისა და ყველა ხალხის ყველა პედაგოგი და მოაზროვნე თავის მოძღვრებაში აღზრდის შესახებ მეტ-ნაკლებად მუდამ განიხილავდა ან იმ გაბატონებული კლასის ინტერესებს, რომელსაც ისინი სოციალურად და იდეოლოგიურად ეკუთვნოდნენ, ან იმ ანტაგონისტური კლასის ინტერესებს, რომლებიც თავიანთ კლასობრივ ინტერესებს უპირისპირებდნენ გაბატონებული კლასის ინტერესებს ბავშვთა და მოზარდთა აღზრდისა და სწავლების დარგშიც.

¹ Я. А. Коменский, Лабиринт света и рай сердца, стр. 145.

² Я. А. Коменский, Открытая дверь языков, журн. „Гимназия“, 1893, 6 — 7.

კომენსკიმ, რომელიც „ბოჰემიის ძმათა“ სექტის მიმდევარი იყო და ფეოდალური საზოგადოების დაშლისა და წარმოების კაპიტალიზტური წესის ჩანასახების განვითარების პირობებში ცხოვრობდა, თავის მსოფლმხედველობაში ასახა ახლად წარმოშობილი ბურჟუაზიის ინტერესები და ისინი გამოხატა თავის შეხედულებებში აღზრდისა და სწავლების შესახებ.

გამოდის რა იქიდან, რომ ნამდვილი ცხოვრება, სადაც ადამიანის სულის სრულყოფა ხდება თავის სხეულში, წარმოადგენს „იმქვეყნიური და მარადიული ცხოვრებისათვის“ მომზადების არენას, აგრეთვე იქიდან, რომ ადამიანი არსებობს სამნაირ ცხოვრებაში (დედის წიაღი, დედამიწა და ცა), კომენსკი მიდის ადამიანის დანიშნულების და აქედან — აღზრდის მიზნების შემდეგ გაგებად: „ქეშმარიტი მოთხოვნა, რომელსაც უნდა აკმაყოფილებდეს ადამიანი, მდგომარეობს იმაში, რომ ის იყოს: 1) ყველა საგნის მცოდნე; 2) მკვლობელი საგნებისა და თავისი თავისა; 3) აკუთვნებდეს თავის თავსა და ყოველივეს ღმერთს, ყველა საგნის დასაბამს“¹.

ამგვარად, კომენსკის აზრით, ადამიანი უნდა იყოს „ბრძენი“ და აღზრდის მიზანია ბრძენი ადამიანის აღზრდა.

ერთადერთი ზეზა, რომლითაც შეიძლება ამ მიზანს მივალწიოთ, კომენსკის აზრით, ჭოხარდი თაობის აღზრდა და განათლებაა.

კომენსკი აღზრდაში ხედავს ფრიად მნიშვნელოვან ძალას და, მისი აზრით, ადამიანი შეიძლება ადამიანად გახდეს მხოლოდ აღზრდის წყალობით. „ამგვარად, ნურავინ ნუ იფიქრებს, — ანობს კომენსკი, — რომ ის შეიძლება იყოს ქეშმარიტი ადამიანი, ვისაც ნასწავლი არა აქვს ადამიანის როლის შესრულება, ე. ი. დაძოძვრილი არ არის იმაში, რასაც ადამიანი აკეთებს“.

„ადამიანი რომ ადამიანად გახდეს, მან უნდა შიილოს განათლება“². „განათლებული ადამიანები ქეშმარიტი ადამიანები არიან, ე. ი. აქვთ ადამიანური ზნე-ჩვეულებანი“³. „ადამიანისაგან აღზრდის გარეშე სხვა არა გამოვა რა, გარდა მხიცისა“. თავისი შეხედულებების დასამტკიცებლად კომენსკი იმოწმებს (და, მაშასადამე, იწონებს კიდევ) ბერძენი ფილოსოფოსის პლატონის სიტყვებს:

¹ ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი IV, 6.

² იქვე, თავი VI, 3.

³ Я. А. Коменский. Изб. пед. соч. т. II. „О культуре природных дарований“, стр 122.

„ადამიანი არის ყველაზე თვინიერი და ღვთაებრივი ცხოველი, თუ ის მოთვინიერებულია ქეშმარიტი აღზრდით; აღზრდის გარეშე კი ან ცრუ აღზრდით იგი ყველაზე მძვინვარე ცხოველია ყველა იმ ცხოველთა შორის, როგორც კი შეიძლება ღვთაების ზუგზე იყოს“, და დაასკვნის: „განათლება საჭიროა ყველასათვის“.

ამასთან ერთად მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ კომენსკის, მისი მეთოდოლოგიისა და ისტორიის მამოძრავებელი ძალების შეუვნებლობის გამო, არ ესმოდა, რომ აღზრდა და განათლება წარმადგენს საზოგადოების ეკონომიური ბაზისის ზედნაშენს და რომ ისინი ვითარდებიან წარმოების წესებისა და წარმოებრივ ურთიერთობათა განვითარების საფუძველზე და თავი ებუზრად; მას არ ესმოდა, რომ იპისთვის, რათა არსებითად გარდაქმნილიყო აღზრდის მთელი საქმე, საჭირო იყო ფეოდალური წყობილების დამხობა.

იმისათვის, რომ განხორციელდეს ახალი ადამიანის აღზრდა, კომენსკი აუცილებლად თვლიდა აღზრდის მთელი საქმე აგებულიყო საერთო კანონების შესაბამისად, რომლებიც გამეჯდებულია ბუნებაში. კომენსკის ამ მოთხოვნით არის გასჭვალული მთელი მისი პედაგოგიკური მოძღვრება და ეს მოთხოვნა გადაქცეულია აღზრდისა და სწავლების ზოგად პრინციპად. ეს პრინციპი ცნობილია ბუნებისშესაბამისობის პრინციპის სახელწოდებით, რომელიც ყველაზე დაწვრილებით კომენსკიმ დააფუძავა.

აღზრდაში ბუნებისშესაბამისობას კომენსკი საფუძვლად უდებდა ბუნებას მთლიანად, ადამიანის ჩათვლით, ვინაიდან, მისი აზრით, ადამიანი თავის განვითარებაში იმავე კანონებს ექვემდებარება, რომლებსაც ემორჩილება ბუნება მთლიანად. მაშასადამე, აღზრდაც, განათლებაც და სწავლებაც იმ პრინციპების მიხედვით უნდა, ვითარდებოდეს, რომლებსაც ემორჩილება ბუნების საერთო მსვლელობა.

ბუნებისშესაბამისობის იდეამ დიდი როლი შეასრულა შუა საუკუნეებში სწავლებაში გაბატონებული სქოლასტიკისა და დოგმატიზმის წინააღმდეგ, რომელნიც რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ახშობდნენ ადამიანთა გონებას. უაზრო ზეპირობისა და დოგმატიზმის ნაცვლად ბუნებისშესაბამისობის პრინციპი მოითხოვდა სწავლების შესაბამისობას ბავშვის ბუნებასთან, მის შესაძლებლობებთან იმ მიზნით, რომ მიღწეული ყოფილიყო „წარმატებული“ „მტკიცე“, „ადვილი“ და „სწრაფი“ სწავლება.

ამასთან ერთად, გამოდიოდა რა იმ დებულებიდან, რომ აღზრდა, განათლება და სწავლება მიმართული უნდა იყოს სიბრძნის ფორმირებისაკენ ადამიანში, რომელშიც ჰარმონიულად უნდა იყოს შეერთებული რწმენა და ცოდნა, და რომ ადამიანის განათლება და სწავლება უნდა წარიმართოს მისი ბუნებისა და მასში არსებული ბუნებრივი წესის შესაბამისად, კომენსკიმ წამოაყენა პანსოფიის იდეა. კომენსკის პანსოფიის იდეაში ცენტრალური ადგილი ეკირა მოთხოვნას იმის შესახებ, რომ სწავლება დაკავშირებული უნდა იყოს საგნების, რეალური სინამდვილის შემეცნებასთან და უპასუხებდეს ხალხის სასიცოცხლო მოთხოვნებს.

კომენსკის აზრით, ის სახელოსნო, სადაც უნდა გამოიქედოს ადამიანის სიბრძნე, არის სკოლა. მაგრამ არსებული სკოლები კომენსკის არ აკმაყოფილებდა არა მარტო მიზნებითა და შინაარსით, არამედ სწავლების ფორმითაც. იგი წერდა. „სკოლები რომ ლაბირინთს წარმოადგენენ. ეს აშკარაა, ვინაიდან მათ არა აქვთ არავითარი საკმაოდ მყარი და გარკვეული მიზანი; მიზნების მისაღწევად არ მოეპოვებათ არავითარი საშუალება; დასასრულს, საშუალებათა გამოსაყენებლად არ გააჩნიათ არავითარი გარკვეული წესი“.

სკოლა არის ადამიანობის სახელოსნო, რომელშიც ყველას უნდა ააწავლიდნენ ყველაფერს ამგვარად, სკოლა კომენსკისათვის არის განათლებისა და სწავლების ორგანიზაციის ცენტრი, რომელშიც აღწევენ მოსწავლეებში „ადამიანობის“, „სიბრძნის“ აღზრდას.

მაგრამ თუ არსებული სკოლები არ შეესაბამება დანიშნულებას, შეიძლება თუ არა სკოლების გარდაქმნა მგვარად, რომ მათგან უკეთესი სკოლები მივიღოთ? — აყენებს საკითხს კომენსკი და ფრიად ოპტიმისტურად და მტკიცედ უპასუხებს: „სკოლების გარდაქმნა უკეთესი მიმართულებით შესაძლებელია“¹. ჩვენ გპირდებით, — წერს კომენსკი, — სკოლების ისეთ მოწყობას, რომლის შემწეობითაც:

I. მთელი ახალგაზრდობა (იმათ გარდა, ვისაც ღმერთმა დააკლო გონება) მიიღებს განათლებას.

II. ისწავლის ყოველივე იმას, რასაც შეუძლია ადამიანი გარდაქმნას ბრძენ, პატიოსან და წმინდა არსებად.

¹ ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი XII.

III. სწავლა, როგორც მომზადება ცხოვრებისათვის, დამთავრდება მოწიფულობის დაწყებამდე.

IV. სწავლა იწარმოებს ძლიერ იოლად და რბილად, თითქოს თავისთავად, ცემისა და სიმკაცრის და ყოველგვარი იძულების გარეშე...

V. ახალგაზრდობა მიიღებს განათლებას არა მოჩვენებით, არამედ ჭეშმარიტს, არა ზერელეს, არამედ საფუძვლიანს...

VI. განათლებას მიიღებენ არა დიდი ძალ-ღონის დახარჯვის გზით, არამედ უალრესად იოლი გზით¹.

მიუხედავად იმისა, რომ კომენსკის ეს დებულებები რამდენადმე შეზღუდულია, მაინც მთელი სიცადით ჩანს, რომ მას სწორად ესმოდა სკოლის დანიშნულება და მისი აგების პრინციპები.

თავისი პანსოფისტური იდეის საფუძველზე და ბუნებისშესაბამისობის პრინციპის თანახმად კომენსკი აყენებს სკოლის შემდეგ სისტემას:

„1. ბავშვობის, ე. ი. დედობრივი სკოლა — 6 წლამდე.

2. სიყრმის — ელემენტარული სკოლა — 6-დან 12 წლამდე (მშობლიურ ენაზე).

3. სიყმაწვილის — ლათინური სკოლა — 12-დან 18 წლამდე (ლათინურ ენაზე) ან გიმნაზია.

4. მოწიფულობის — აკადემია და მოგზაურობანი — 18-დან 24 წლამდე“.

„1. დედობრივი სკოლა უნდა იყოს ყოველ სახლში.

2. მშობლიური ენის სკოლა უნდა იყოს ყოველ თემში, სოფელში, დაბაში.

3. გიმნაზია უნდა იყოს ყოველ ქალაქში.

4. აკადემია კი — ყოველ სახელმწიფოში ან ყოველ დიდ პროვინციაში“².

დედობრივ სკოლასა და მშობლიური ენის სკოლაში უნდა სწავლობდეს ორივე სქესის ყველა ბავშვი, გიმნაზიებში — ადამიანები, რომლებსაც დასახული აქვთ რალაც უფრო მაღალი მიზანი, ვიდრე ხელოსნად გახდომა, აკადემიაში კი უნდა სწავლობდნენ მომავალი მეცნიერები, სკოლის, სახელმწიფოს მმართველები და ა. შ. მიუხედავად იმისა, რომ უმაღლესი და საშუალო სკოლა კომენსკის

¹ ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი XXII, 3.

² იქვე, XXVII. 3.

სისტემაში გაბატონებულ ზედაფენებს ემსახურებიან, ეს სისტემა მაინც ბევრი რამით არის ძვირფასი. ჯერ ერთი. უნდა აღვნიშნოთ მშობლიური ენის სკოლაში ორივე სქესის ბავშვთა საყოველთაო დაწყებითი სწავლების იდეა. მეორე — კომენსკის სისტემაში არ არის ის ორმაგობა, რომელიც დამკვიდრდა შემდგომი დროის კაპიტალისტური ქვეყნების სასკოლო სისტემებში. კომენსკის სასკოლო სისტემაში ყოველი შემდგომი საფეხური წინა საფეხურის განგრძობას წარმოადგენს, ე. ი. აღიარებულია ერთიანი სისტემის პრინციპი და სწორედ ამაშია კომენსკის სისტემის დიდი მნიშვნელობა.

კომენსკი ავითარებს იმ იდეას, რომ სწავლება უნდა წარმოებდეს მშობლიურ ენაზე, ვინაიდან „საქმის სწორად წარმოების ნაცვლად შეცდომას უშვებენ მაშინაც, როდესაც ერთსა და იმავე გრამატიკულ წესებს ასწავლიან ყველა ეროვნების ახალგაზრდებს (ფრანგებს, გერმანელებს, ჩეხებს, პოლონელებს, უნგრელებს და სხვ.), მაშინ როდესაც ყველა ენას აქვს თავისი განსაკუთრებული და რამდენადმე თავისებური დამოკიდებულება ლათინურ ენასთან“¹. კომენსკით აზრით, ეს შეცდომები გამოსწორდება, თუ მასწავლებელი და მოწაფე ლაპარაკობენ ერთსა და იმავე ენაზე, თუ საგნების ყოველგვარი ახსნა-განმარტება წარმოებს ნაცნობ ენაზე, თუ მშობლიური ენა წინ უსწრებს სხვა ენებს.

ამიტომ, — დაასკვნის კომენსკი, — „ჯერ, რასაკვირველია, მშობლიური ენა, შემდეგ კი ის ენა, რომელსაც იყენებენ მშობლიური ენის ნაცვლად, სახელდობრ — მეზობლების ენა, ვინაიდან გსურდეს ასწავლო ვინმეს უცხო ენა, სანამ ჯერ დედაენას შეითვისებდეს, უდრის იმას, რომ ვინმეს სურდეს ასწავლოს თავის შვილს ცხენოსნობა, სანამ სიარულს ისწავლიდეს“².

* *
* *

კომენსკის პედაგოგიკურ მემკვიდრეობაში უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია დიდაქტიკას.

დიდაქტიკა, ანუ. კომენსკის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „სწავლების საყოველთაო ხელოვნება“ აუცილებლად საჭირო ხდება განსაკუთრებით XVI — XVII საუკუნეებში, როცა ფართოვდება მეცნიერებათა წრე. ცალკეულ მეთოდურ მითითებებს გრამატიკასა

¹ ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი XVII, 272.

² იქვე, XXI, გვ. 5.

და სხვა მეცნიერებებში არ შეეძლო პასუხის გაცემა ახალი ადამიანის აღზრდის ამოცანების შესაბამისად სწავლების პროცესის აგების ზოგად საკითხებზე. კომენს იმ, რომელსაც ესმოდა ეპოქის ეს ამოცანები, ისტორიაში პირველმა შექმნა დიდაქტიკის სისტემა, რომელსაც არა მარტო ისტორიული მნიშვნელობა აქვს, არამედ ამჟამად დიდი მეცნიერული და პრაქტიკული ღირებულების მქონეა დემოკრატიულ საწყისებზე აგებული აღზრდისა და სწავლებითათვის.

ყველა პრობლემა, რომლებსაც კომენსკი აშუქებს თავის დიდაქტიკაში, განსაკუთრებით სწავლების თეორიის დარგში, თავმოყრილია სწავლების მთელი პროცესის იმგვარად აგების ამოცანათა გარშემო, რომ იგი მიმდინარეობდეს წარმატებით, ადვილად უმოკლესი გზით (სწრაფად, მალე) და საფუძვლიანად. კომენსკის დიდაქტიკური შრომები, დაწყებული „დიდი დიდაქტიკით“ და დამთავრებული თხზულებებით „ლაბირინთიდან გამოსავალი“ და „საგნების ზუსტი სახელდების მნიშვნელობის შესახებ“, მიმართულია იქითკენ, რომ გადაწყვეტილ იქნეს თანამედროვე სკოლის სასიცოცხლო პრობლემები. „დიდი დიდაქტიკაში“ სპეციალური თავებიც კი (XVI, XVII, XIX) მიძღვნილია კომენსკის მიერ წამოყენებული წარმატებული, ადვილი, სწრაფი და საფუძვლიანი სწავლების საკითხის გარკვევისადმი. სწორედ ამიტომ ეს თავები შეადგენენ კომენსკის დიდაქტიკის ზულსა და გულს.

კომენსკისათვის წარმატებული სწავლება ნიშნავს: ვასწავლოთ ბავშვებს თავის დროზე (საფუძველი I), ვასწავლოთ საგნები სიტყვებზე აღრე (საფ. II), ბავშვმა სკოლაში ისწავლოს ბოლომდე (საფ. III), მოსწავლეები ერთდროულად სწავლობდნენ ერთ საგანს (საფ. IV), ბავშვებში ჯერ განვავითაროთ საგანთა გაგების უნარი, შემდეგ მესიერება და შემდეგ კიდევ — ენა და ხელი (საფ. V), ვასწავლოთ უმარტივესი ძირითადი საწყისებიდან კერძობითისაკენ (საფ. VI), მეცადინეობა გავანაწილოთ დროის მიხედვით, სათანადო წესრიგით (საფ. VII), რათა მოსწავლეები სკოლაში რჩებოდნენ მის დამთავრებამდე, არ ტოვებდნენ მეცადინეობას და რომ თვითონ სკოლები იყოს სრულ წესრიგზე (საფ. VIII), სწავლობდნენ მხოლოდ იმ წიგნებით, რომლებიც განკუთვნილია მარტო ამ კლასისათვის (საფ. IX)¹.

¹ ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი XVI.

ახალგაზრდობის სწავლება ადვილად წარიმართება, თუ სწავლება დაიწყება ადრე (საფ. I), თუ სწავლება იწარმოებს გონების სათანადოდ მომზადების დროს (საფ. II), თუ მიმართული იქნება უფრო ადვილიდან უფრო ძნელისაკენ (საფ. III), უფრო ზოგადიდან უფრო კერძოსაკენ (საფ. IV), თუ არავინ არ იქნება გადატვირთული სასწავლო საგნების ზომაზე მეტი რაოდენობით (საფ. V), მოსწავლეთა გონება წინ წავა აუჩქარებლად (საფ. VI), თუ მათ არ ვაიძულებთ აკეთონ სხვა რამე, გარდა იმისა, რისკენაც ისინი მიისწრაფვიან თავიანთი ასაკისა და სწავლების მეთოდის შესაბამისად (საფ. VII)¹.

საფუძვლიან სწავლებას მაშინ მივალწვეთ, როცა ვასწავლით ნამდვილად სასარგებლო საგნებს (საფუძველი I), ვასწავლით ყველაფერს ყოველგვარი დაკლების გარეშე (საფ. II), თუ ყველაფერს დაუდებთ მტკიცე საფუძველს (საფ. III) და თუ ეს საფუძველი იქნება ღრმა (საფ. IV), შემდგომ ყველაფერი დაეკრძობა ამ საფუძველს (საფ. V), ყველა დასაშვები განსხვავება დაემყარება წინამავალს (საფ. VII), ყველაფერი, რასაც ურთიერთკავშირი აქვს, მუდმივად შეერთდება (საფ. VIII), ყველაფერი წესრიგზე განლაგდება გონების, მესხიერების, ენის მიმართ (საფ. IX) და ყველაფრის განმტკიცება მოხდება მუდმივი ვარჯიშობით (საფ. X)².

კომენსკი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს სწავლების სიჩქარეს, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, სწავლების უმოკლესი გზის საფუძვლებისა და ზოგადი წესების გამომუშავებას. სწავლების უმოკლესი გზის შესახებ დაწერილ მთელ თავს კომენსკი ყოჯს რვა პრობლემად, რომლებშიც მას უნდა დაამტკიცოს, რომ სწავლების უმოკლეს გზას მივალწვეთ მაშინ, თუ: ერთი მასწავლებელი იდგომება ერთი სკოლის ან, ყოველ შემთხვევაში, ერთი კლასის სათავეში (პრობლემა I), თითოეულ საგანში მხოლოდ ერთი ავტორის სახელმძღვანელო იქნება (პრობლ. II), მთელ კლასს ერთი და იგივე საშუალო მიეცემა (პრობლ. III), ყველა მეცნიერება და ენები თუ ერთსა და იმავე მეთოდით ისწავლება (პრობლ. IV), თუ ყველაფერს ვასწავლით საფუძვლიანად, მოკლედ და დამაჯერებლად, ისე, რომ მნიშვნელობის გასაგებად გვექონდეს თითქოს ერთი გასაღები, რომლის საშუალებითაც საგანთა აზრი თავისთავად ნა-

¹ ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი XVII.

² იქვე, თავი XVIII.

თელი გახდება (პრობლ. V), ყველაფერს, რაც ერთმანეთთან კავშირში იმყოფება, ურთიერთთან ასევე დაკავშირებით ვასწავლით (პრობლ. VI), თუ ყველაფერს ვასწავლით განუწყვეტელი თანამიმდევრობით. ისე რომ დღევანდელმა მასალამ განამტკიცოს გუშინდელი და გზა გაუხსნას ხვალინდელს (პრობლ. VII), თუ ყოველივე უსარგებლო თავიდან იქნება მოცილებული (პრობლ. VIII)¹.

კომენსკის, რომელიც თავის სწავლების თეორიას ბუნებისშესაბამისობის იდეის საფუძველზე აგებდა და თვლიდა, რომ სწავლების ძირითადი გზაა „ბუნებრივი მეთოდი“, არ შეეძლო გვერდი აეგლო სწავლებაში ფსიქოლოგიური მომენტების მნიშვნელობისათვის. იგი თავის შრომაში „სქოლასტიკური ლაბირინთებიდან გამოსავალი“ აშკარად ამბობდა, რომ საუკეთესო მეთოდია „ბუნებრივი მეთოდი“. იგი წერდა: „... აღმოჩენილია სხვა, უკეთესი, უფრო მოქნილი (მეთოდი სწავლებისა). რაში მდგომარეობს ის? მე გიპასუებთ: ბუნებრივი მეთოდში, რომელიც გარეგანი და შინაგანი გრძნობებით ყველაფერს ისე წარმოადგენს, რომ მოსწავლეები ყოველივეს ითვისებენ ხალისითა და სიხარულით; იგი დამყარებულია თვით ადამიანის ბუნებაზე. მე ვამტკიცებ, რომ ადამიანის ბუნება, რომელიც ღვთისას ჰგავს, იქნება ის არიადნას ძაფი, რომელიც, ვინაიდან სადაა და სწორი, მოქნილად მიიკლავება ყველა ხვეულში და რაკი ისეთი სიგრძე აქვს, რომ საკმარისია ყველა ლაბირინთისათვის, არასოდეს არ იკარგება“² და ა. შ. და თუ კომენსკი ცალკეული დიდაქტიკური წესების გამოუმუშავებიას ანგარიშს უწევდა ბავშვის ბუნებას, უეჭველია, რომ მას არ შეიძლებოდა თუნდაც იმდროინდელი დონის შესაბამისად არ გაეთვალისწინება ბავშვისა და ადამიანის ცალკეული ფსიქიკური თვისებები.

ძირითადი საკითხი, რომელსაც ყურადღება უნდა მივაქციოთ სწავლების პროცესის კომენსკისეული ფსიქოლოგიური დასაბუთების თვალსაზრისით, არის მისი მოთხოვნა სწავლების შესაბამისობის შესახებ მოსწავლეთა განვითარების ასაკობრივ საფეხურებთან.

კომენსკის სწავლების თეორიაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს მისი შეხედულებები სწავლების საფეხურების შესახებ და ამასთან დაკავშირებით თვით სწავლების პროცესის ფსიქოლოგიური შინაარსი.

¹ ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი XIX.

² Я. А. Коменский, Избр. пед. соч., I, „Выход из схоластических лабиринтов“, стр. 8 — 9.

პედაგოგიკურ ლიტერატურაში სწავლების საფეხურების საკითხის წარმოშობის ისტორიას შეცდომით უკავშირებდნენ ჰერბარტის სახელს. მაგრამ საქმე სრულიად სხვანაირად არის. სწავლების საფეხურების პრობლემა ჰერბარტამდე მთელი სიგრძე-სივანით დააყენა კომენსკიმ და გაცილებით უფრო სწორადაც გადაჭრა, ვიდრე ჰერბარტმა თავისი მცდარი მეტაფიზიკური დასკვნებით, რომლებსაც საფუძვლად ედო იდეალისტური ფსიქოლოგია,

გამოდიოდა რა თავისი პედაგოგიური მუშაობის პრაქტიკიდან, აგრეთვე სენსუალიზმის ძირითადი დებულებიდან, კომენსკი ყოველგვარი სწავლების „დასაბამად“ თვლიდა გრძნობითს აღქმას. ამასთან ერთად იგი კარგად ხედავდა, რომ ამით არ მთავრდება სასწავლო ობიექტის შემეცნება და რომ იგი, ეს გრძნობითი აღქმა, საჭიროებს ახსნა-განმარტებას. სწავლების ასეთ საფეხურად მას მიაჩნია ახსნა. მაგრამ არც ამით მთავრდება საქმე — ეს მხოლოდ განგრძობაა. კომენსკის აზრით, სრული ცოდნის მიღწევა შეიძლება მაშინ, როცა ეს ცოდნა განმტკიცდება მეხსიერებაში; როცა მოსწავლეს შეეძლება იგი სულ უფრო უკეთ გამოთქვას თავისი ენით და როცა ეს ცოდნა მოსწავლეთა მიერ გამოყენებული იქნება ცხოვრებაში. კომენსკისათვის ამ როლს ასრულებს ვარჯიშობა.

ამის შესაბამისად პირველი საფეხურია ადამიანის გარეგანი გრძნობები „საგნებზე სულ უფრო ნათელი დაკვირვებისათვის“. ეს გრძნობები ხუთია: მხედველობა, სმენა, გემოვნება, ყნოსვა და შეხება; მეორე საფეხურის შესაბამისად — გონება „საგნებში სულ უფრო ღრმად ჩასაწვდომად“, მესამე საფეხურისათვის — მეხსიერება „სულ უფრო უკეთ შეთვისებისათვის“, ენა — „იმისათვის, რომ შეეძლოს გაგებულის რაც შეიძლება უკეთ გამოთქმა“, ხელები — „იმისათვის, რათა დღითი დღე სულ უფრო უკეთ, დახელოვნებით გააკეთოს, ის, რაც საჭიროა“¹.

უნდა აღინიშნოს აგრეთვე, რომ კომენსკიმ მიუთითა სწავლების საფეხურების დიფერენცირების აუცილებლობაზე, ჯერ ერთი, ასაკობრივი საფეხურების შესაბამისად და, მეორეც, შესასწავლი საგნების, ე. ი. განათლების შინაარსის შესაბამისად.

სწავლების საფეხურების შესახებ კომენსკის მიერ წამოყენებული შეხედულებების საერთოდ პროგრესულ ხასიათთან ერთად არ შე-

¹ Я. А. Коменский, Избр. пед. соч., т. II, „Пансофическая школа“, стр. 62.

იძლება ხაზი არ გავუსვათ მათ ერთგვარ მექანიკურობას. უწინარეს ყოვლისა ბუნებრივად იბადება კითხვა: შეგვიძლია თუ არა დავეშვათ განკერძოებული საფეხურები სწავლების პროცესში, როგორც ეს კომენსკის ესმის? ამ საკითხის გადაწყვეტა ადვილია შემეცნების მარქსისტულ-ლენინური თეორიის საფუძველზე, რომელიც შემეცნების პროცესს განიხილავს როგორც ადამიანის შეგნებაში ყოფიერების ასახვის ერთიან პროცესს. შემეცნების თეორიის ძირითადი ლენინური პრინციპი — „ცოცხალი ჭვრეტიდან აბსტრაქტული აზროვნებისაკენ და მისგან პრაქტიკისაკენ“¹ — წარმოადგენს საბჭოთა სკოლის დიდაქტიკის საფუძველს. ჩვენ არ ვაიგივებთ შემეცნების თეორიის ლენინურ პრინციპს როგორც მეცნიერული შემეცნების პრინციპს სწავლების პროცესთან, მაგრამ მასზე როგორც მეთოდოლოგიურ საფუძველზე დაყრდნობით გამოგვაქვს დასკვნა, რომ სწავლების პროცესი სკოლაში, პედაგოგიური პროცესი, არ შეიძლება შეიცავდეს ერთმანეთისაგან მკვეთრად განკერძოებულ სწავლების საფეხურებს, ისიც ყველა კლასისა და გაკვეთილისათვის ერთნაირ საფეხურებს, როგორც ეს კომენსკის ჰქონდა წარმოდგენილი.

საყოველთაოდ ცნობილია ის დიდი მნიშვნელობა, რაც სწავლებისათვის აქვს ინტერესსა და ყურადღებას. ინტერესის გარეშე არ არის და არც შეიძლება იყოს სწავლების ინტენსიური პროცესი, ისე როგორც ყურადღების არარსებობა სრულიად შეუძლებელს გახდიდა პედაგოგიურ პროცესს.

აკრიტიკებდა რა ძველ სკოლას, კომენსკი წერდა: „... მტკიცე საძირკველზე არ აფუძნებენ სწავლას ის მასწავლებლები, რომლებიც არ ზრუნავენ იმაზე, რომ მოსწავლეები პირველად ყოვლისა ცნობის-მოყვარენი და ყურადღებიანი გახდნენ“².

კომენსკის ძალიან კარგად ესმოდა, რომ ცოდნის ათვისება მოსწავლეებისათვის ადვილი საქმე არ არის. ამასთან ერთად იგი ამაში ხედავდა აუცილებელ წყაროს ინტერესის განვითარებისათვის. „ყველაფერი რომ ადვილად შეცნობადი იყოს (ამბობს ნეტარხსენებული ავგუსტინე), ჭეშმარიტებას სიხარულით არ აღმოაჩენდნენ“. მოსწავლეთა და ინტერესების წყაროს ასეთი გაგება კომენსკის ძალიან ახლოს მიჰყავს სტიმულაციის ფაქტორის სწორ

¹ ვ. ი. ლენინი, ფილოსოფიური რვეულები, 1936, გვ. 166 (რუს. გამოც.).

² ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი XVIII, 15.

გაგებასთან, რომელიც გულისხმობს სწავლებაში ისეთ იძულებას, რაც გადაიზრდება აუცილებლობის ფაქტორში. და, მართლაც კომენსკი წერს: „როგორი საქმიანობაც უნდა დაიწყოთ, საჭიროა უწინარეს ყოვლისა გააღვიძოთ მოსწავლეებში მისდამი სერიოზული სიყვარული, დაუმტკიცოთ ამ საგნის უკეთესობა, მისი სარგებლობა, მისი სასურველობა და სხვ.“.

მას შემდეგ, როცა მოსწავლე შევიდა სკოლაში, კომენსკის აზრით, მთავარი ამოცანა მდგომარეობს იმაში, რომ ყოველგვარი საშუალებებით „აღვაგზნოთ ყმაწვილში ცოდნის წყურვილი და გულმოდგინე ბეჯითობა სწავლაში“. ამისათვის უპირველეს ყოვლისა საჭიროა მასწავლებელმა სწავლება გახადოს „იოლი და სასიამოვნო“. ხოლო იმისათვის, რომ სწავლება იყოს იოლი და სასიამოვნო, კომენსკის აზრით, აუცილებელია მასწავლებელს ჰქონდეს უნარი „თავისკენ მიიპყროს ყველა და თითოეული მოსწავლის ყურადღება“. „დარწმუნებული იმაში, რომ მასწავლებლის ბაგე წარმოადგენს (როგორც ეს სინამდვილეშია) იმ წყაროს, საიდანაც მათკენ გადმოიჩქეფს ცოდნის ნაკადულები, და დაინახავენ რა, რომ ეს წყარო ჩქეფს, მოსწავლეებმა მას უნდა მიაპყრონ მთელი ყურადღება, რათა არაფერი გამოჩეხონ“¹.

კომენსკის კარგად ესმოდა სასწავლო საგნისა და სწავლების მეთოდის მნიშვნელობა მოსწავლეთათვის სწავლების პროცესში ინტერესის შესაქმნელად. „თვით სასწავლო საგნებიც იზიდავს ახალგაზრდობას, თუ ისინი შეეფერებიან მოსწავლეთა ასაკს... თვით მეთოდი ყოველთვის და აუცილებლად ბუნებრივი უნდა იყოს“² და ა. შ.

კომენსკი სავსებით სწორად მიუთითებს იმაზე, რომ „თვით სკოლა უნდა იყოს სასიამოვნო ადგილი, იგი ისეთი უნდა იყოს როგორც შიგნით, ისე გარედან, რომ მიმზიდველ სანახაობას უშლიდეს ბავშვებს თვალწინ“³.

როგორც ვხედავთ, მიუხედავად იმისა, რომ კომენსკის არ დამუშავებია და არც შეეძლო დაემუშავებინა პედაგოგიკური ფსიქოლოგიის საკითხები, მაინც მის ცალკეულ დებულებებს პედაგოგიური პროცესის ფსიქოლოგიური დასაბუთების დარგში აქვს არა

¹ ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი XIX, 19.

² იქვე, თავი XVII, 18, 19.

³ იქვე, თავი XVII, 17.

მარტო ისტორიული ინტერესი, არამედ პრაქტიკული მნიშვნელობაც ჩვენი დროისათვის.

* * *

კომენსკის მთელ დიდაქტიკურ მოძღვრებას თუ გავაანალიზებთ, ძნელი არ იქნება ვიპოვოთ მასში შემდეგი ძირითადი დიდაქტიკური პრინციპები: 1) თვალსაჩინოების პრინციპი, 2) თანდათანობისა და თანამიმდევრობის პრინციპი, 3) შეგნებულების პრინციპი და 4) ცოდნის სიმტკიცის პრინციპი.

თვალსაჩინოება სწავლებაში კომენსკისათვის არ წარმოადგენს სწავლების მეთოდს, როგორც ეს ხშირად შეცდომით ჰგონიათ, არამედ ის არის ერთ-ერთი დიდაქტიკური პრინციპთაგანი, რომლითაც გამსჭვლული უნდა იყოს სწავლების ყველა ცალკეული კერძო მეთოდი. უდავოა, რომ სწავლებაში თვალსაჩინოების პრინციპის საკითხის დამუშავება დიდაქტიკური თვალსაზრისით დაკავშირებულია კომენსკის სახელთან. კომენსკი წერდა: „თუ გვსურს მივცეთ მოსწავლეს ნამდვილი და მტკიცე ცოდნა საგანთა შესახებ, საერთოდ უნდა ვასწავლოთ ისე, რომ იგი ემყარებოდეს საკუთარ დაკვირვებას და გრძნობად აღქმას“¹ (ხაზგასმულია კომენსკის მიერ. — დ. ლ.)

უწინარეს ყოვლისა უნდა გავითვალისწინოთ, რომ სწავლების თვალსაჩინოების პრინციპი კომენსკისთან მისი „ბუნებრივი მეთოდისაგან“ წარმოებული პრინციპია; მაშასადამე, ორმაგობა ამ პრინციპის როგორც გაგებაში, ისე პრაქტიკულად გამოყენებაში აქაც დამახასიათებელია.

კომენსკის თვალსაჩინოების პრინციპის ამოსავალ წერტილს წარმოადგენს უმთავრესად ემპირიზმის აღიარების თეორიის ძირითადი თეზისი, რომ „შემეცნებაში არაფერია ისეთი, რაც წინათ არ ყოფილა შეგრძნებაში“. კომენსკი ამ პოზიციიდან ჯბოქის სულისკვეთებით უდგება მისი თანამედროვე სკოლის კრიტიკას და წერს: „არსად არ ასწავლიან ყველაფერს, არ ასწავლიან მთავარსაც კი...“, ვინაიდან „იმას, რაც ნელ-ნელა ძალიან იოლად შეიძლებოდა ჩაგვედო გონებაში, ძალისძალად სჩრიან. იმას, რაც მათი მხედველობისათვის თვალსაჩინოდ უნდა წარმოედგინათ, აწოდებენ ბნელი, არეულ-დარეული, აბურღული სახით, თითქოსდა წმინდა

¹ ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი XX, 8.

გამოცანების საშუალებით“. ამბობდა რა ამ სიტყვებს, კომენსკის მხედველობაში ჰქონდა არა რომელიმე ერთი საგანი, არამედ ყველა საგანი. „სრულიად არ ასწავლის ფიზიკ. ს თვალსაჩინოების ხერხით, მაგრამ ამ მეცნიერების სწავლებაში ყველა იცავს არისტოტელეს ან რომელიმე სხვა „ნეოთხზულების“ ცნობილ თხრობასა და კითხვას“ და ა. შ.

რა საშუალებებით ფიქრობს კომენსკი თვალსაჩინო სწავლების პრინციპის განხორციელებას? ამისათვის მას აუცილებლად მიაჩნია: 1) რეალური საგნები, ანუ საგნები თავისი ბუნებრივი სახით, 2) სურათები, რომლებიც ამ საკნებს გამოხატავენ, 3) საგანთა მოდელები, 4) მასწავლებლის ხელმძღვანელობა ამ საგნების შემეცნებაში.

კომენსკი მიუთითებს, რომ თვალსაჩინო სწავლების ნამდვილი გამტარებელი მასწავლებელია. იგი იძლევა რჩევა-დარიგებას იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა დაუკავშიროს მასწავლებელმა საგანი სიტყვას და რა ეტაპები უნდა გაიაროს სწავლების მთელმა პროცესმა.

კომენსკი მოითხოვს: „ის, რასაც ახალგაზრდას შევთავაზებთ შესამეცნებლად, უნდა იყოს საგანი და არა მხოლოდ საგნის ნიმუში; ვიმეორებ, უნდა იყოს მკვრივი, ნამდვილი, სასარგებლო საგანი, რომელიც ძლიერად მოქმედებს გრძნობებსა და წარმოსახვაზე“. აქედან გამომდინარეობს აგრეთვე ისიც, რომ თვალსაჩინოების ობიექტი უნდა იყოს არა ყველა საგანი, რომლებიც თუნდაც შესაფერისია შემეცნების თვალსაზრისით, არამედ მხოლოდ სასარგებლო საგნები.

კომენსკი მიუთითებს თვალსაჩინო სწავლების რიგ ცალკეულ მომენტებზე საინტერესოა მისი მიუთითებები იმის შესახებ, რომ ყველა კლასში იყოს დაკიდებული და გამოყენებული თვალსაჩინო სწავლების ისეთი დიდაქტიკური მასალები, რომლებიც განეკუთვნება მოცემულ საგანსა და მოცემულ კლასს.

გამოდის რა იქიდან, რომ თვალსაჩინოების პრინციპს დიდი მნიშვნელობა აქვს წარმატებული, ჩქარი, იოლი და საფუძვლიანი სწავლებისათვის, კომენსკი პირდაპირ მოუწოდებს მასწავლებლებს: „დაე, მასწავლებლებისათვის ოქროს წესს წარმოადგენდეს შემდეგი: ყველაფერი, რაც კი შეიძლება, უნდა აღქმულ იქნეს გრძნობათა საშუალებით: ხილული — მხედველობის საშუალებით; სმენადი — სმენის საშუალებით; სუნი — ყნოსვის საშუალებით; გემო — გემოვ-

ნების საშუალებით; შეხებადი — შეხების საშუალებით; თუ რომელიმე საგანი შეიძლება აღქმულ იქნეს ერთბაშად რამდენიმე გრძობით, მაშინ უნდა ვაქციოთ იგი ერთბაშად რამდენიმე გრძობის ობიექტად¹.

საბჭოთა დიდაქტიკა, რომელიც იბრძვის სწავლებაში თვალსაჩინოების როგორც გადაჭარბებით შეუასების, ისე მისი შეუფასებლობის წინააღმდეგ, კომენსკის თვალსაჩინოების პრინციპს საბჭოთა სკოლის ამოცანების თვალსაზრისით უდგება და კრიტიკულად იყენებს ცალკეულ დებულებებს ამ დარგში.

კომენსკი სწავლებაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს თანმიმდევრობისა და სისტემატურობის დაცვას.

თანმიმდევრული. თანდათანობითი სწავლების ცალკეული საკითხების გადაწყვეტისას კომენსკი იძლევა რიგ პრაქტიკულ მითითებებს.

კომენსკის პირველი მოთხოვნა სწავლების თანდათანობითობის გაგებაში იმაში მდგომარეობს, რომ სწავლებისას დადგენილი იყოს დროის მიხედვით სწავლების განაწილების ზუსტი წესი. ამ მოთხოვნას შეიძლება მივაკუთვნოთ მისი დებულებები სწავლების თავის დროზე და გარკვეულ საათებში დაწყების შესახებ — „ზრომისათვის განკუთვნილი დრო სწორად უნდა იყოს განაწილებული“.

მეორე მოთხოვნა მდგომარეობს სწავლების შესაბამისობაში მოსწავლეთა ასაკობრივ თავისებურებებთან. ამ მოთხოვნას შეიძლება მივაკუთვნოთ მისი დებულებები განათლების ადრეული ასაკიდან დაწყებისა და განვითარების გარკვეულ საფეხურამდე — მოწიფულობის ასაკამდე (21 წლამდე) გაგრძელების შესახებ. „სასწავლო მეცადინეობათა მთელი ერთობლიობა გულმოდგინედ უნდა იყოს დაყოფილი კლასებად“².

მესამე მოთხოვნაა ის, რომ ყველაფერი ისწავლებოდეს თანმიმდევრობით, დასაწყისიდან დასასრულამდე; ამ მოთხოვნას შეიძლება მივაკუთვნოთ კომენსკის შემდეგი დებულებები და დიდაქტიკური წესები:

ა) საფუძველი უნდა იყოს ღრმა;

ბ) ყოველივე შემდგომ უნდა ემყარებოდეს წინამავალს;

¹ ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, თავი XX, 6.

² იქვე, თავი XVI, 50; პუნქტების რიგი — 1, 2, 3, 4 და ა. შ. დადგენილია ჩვენ მიერ. — დ. ლ.

გ) ყველაფერი უნდა მიმდინარეობდეს განუწყვეტელი თანმიმდევრობით, რათა დღევანდელი განამტკიცებდეს გუშინდელს და იძლეოდეს გზას ხვალინდელისაკენ;

დ) „ის, რაც უნდა ვაკეთდეს წინასწარ დასახული გეგმის შესაბამისად, უნდა ვაკეთდეს ყოველგვარი შეწყვეტის გარეშე“ (დიდი დიდაქტიკა, XVI, 56).

მეოთხე მოთხოვნა მდგომარეობს იმაში, რომ ყველაფერი ისწავლებოდეს ურთიერთკავშირში. ამ მოთხოვნას შეიძლება მივაკუთვნოთ კომენსკის შემდეგი მითითებები:

ა) ყველაფერი, რაც უნდა ვასწავლოთ, საჭიროა ვასწავლოთ, ისე, როგორც იგი არის და როგორც ხდება, ე. ი. მიზეზების ჩვენებით, ვინაიდან „რამე რომ იცოდეს, ეს იმას ნიშნავს, რომ შეიცნო საგანი მიზეზობრივ კავშირში“ („დიდი დიდაქტიკა“, XVII, 36).

ბ) განსხვავებანი საკნებს შორის გადაცემული უნდა იყოს კარგად, რათა ყველაფრის გაგება იყოს ნათელი („დიდი დიდაქტიკა“, XX, 23).

გ) ყველაფერი, რაც ურთიერთკავშირში იმყოფება, უნდა ისწავლებოდეს ასეთსავე კავშირში („დიდი დიდაქტიკა“, XXI, 14).

თანდათანობითობის ამ მოთხოვნათა შეასრულებლად და წარმოტებული, იოლი, საფუძვლიანი და ჩქარი სწავლების უზრუნველსაყოფად კომენსკის აუცილებლად მიაჩნია, რომ:

1. მეცადინეობა განაწილებული იყოს იმგვარად, რომ ყოველი წლისათვის, ყოველი თვისათვის, დღისა და საათისათვის დასახული იყოს გარკვეული სასწავლო ამოცანები, რომლებიც წინასწარ უნდა იყოს მასწავლებლის მიერ მოფიქრებული და მოსწავლეთა მიერ შეგნებული;

2. ეს ამოცანები წყდებოდეს ასაკობრივ თავიებურებათა გათვალისწინებით, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ცალკეული კლასების ამოცანათა შესაბამისად;

3. ერთი საგანი ისწავლებოდეს მანამ, სანამ მას თავიდან ბოლომდე არ შეითვისებენ მოსწავლეები; მეცადინეობა უნდა წარმოებდეს ისე, რომ სწავლის ეს პროცესი წარმოადგენდეს ერთგვარ ენციკლოპედიას, „რომელშიც არაფერი იქნება ისეთი, რომ საერთო ძირიდან არ გამოდიოდეს და თავის საკუთარ ადგილზე არ იმყოფებოდეს“;

4. ყველა მეცადინეობა განაწილებული იყოს ისე, რომ „მომდევნო“, ე. ი. ახალი მასალა მოსწავლეებს მივაწოდოთ მას შემ-

დებ, როცა წინა მასალა შეგნებული და შეთვისებულია, ამასთან ერთად ისე, რომ ამ მასალის სწავლება იმავე დროს წარმოადგენდეს მოსწავლეთა მეხსიერებაში გავლილი მასალის განმტკიცების საშუალებას, და ა. შ.

5. სწავლება მიმართული იყოს „ზოგადიდან კონკრეტულისაკენ“, „ადვილიდან რთულისაკენ“ „ცნობილიდან უცნობისაკენ“, „მახლობლიდან შორეულისაკენ“ და ა. შ.;

6. ყოველ გაკვეთილზე დაცულ იქნეს მეცადინეობის ის საერთო მსვლელობა, რომლის შესახებაც მივუთითებთ კომენსკის სწავლების საფეხურების გარჩევისას.

„ეს თანამიმდევრობა, — ამბობს კომენსკი, — აუცილებლად უნდა დავიცვათ ყველგან; გონება ყველგან უნდა გადავიდეს საგნების ისტორიული შეუმცნებიდან გონიერ გავებამდე, შემდეგ კი ყოველი საგნის მოხმარებამდე“¹.

7. მასწავლებელმა მოსწავლეთა ყველა ვარჯიშობა „ისე უნდა ჩაატაროს, რომ ყველა შეუმცდაოდ მიდიოდეს წინ“, „ზომიერი თანდათანობით“, ვარჯიშობათა შეუწყვეტლად.

8. საჭიროა წიგნები უბასუხებდნენ თანდათანობის პრინციპს და მოსწავლეები სწავლობდნენ წიგნებს არა მათგან მოწყვეტილ და ებიზოდურად, არამედ თანდათანობით, თავიდან ბოლომდე, სისტემატურად. წიგნების შესწავლისას დაცულ უნდა იქნეს შემდეგი წესი: მოსწავლეები ჯერ უნდა სწავლობდნენ მალოდ ერთ წიგნს და მისი დამთავრების შემდეგ დაიწყონ მეორე წიგნის შესწავლა.

სწავლება, როგორც ვინდა იყოს ის, შეუძლებელია გარკვეული ვარჯიშის გარეშე, ამიტომ ვარჯიშობის პრინციპიც ისეთივე ძველია, როგორც სწავლება და აღზრდა მთლიანად.

სასკოლო სწავლების ისტორიამ არ იცის ცხოვრებისაგან ისეთი მოწყვეტა და ფორმალურ მექანიკური ვარჯიშობანი როგორსაც ადგილი ჰქონდა კომენსკის ეპოქაში. კომენსკი, რომელიც გამოხატავდა ახალი კლასის მოთხოვნებს აღზრდის დარგში, გამოდიოდა სქოლასტიკური დაზებირების წინააღმდეგ და მოითხოვდა, რომ სწავლებას საფუძვლად დასდებოდა შეგნებულობა, ცოდნის გააზრებულობა.

კომენსკი გამოდიოდა მხოლოდ მექანიკური მეხსიერების განვითარების წინააღმდეგ და წერდა: „არავითარ შემთხვევაში არ

¹ Я. А. Коменский, Избр. соч., „Пансофическая школа“, 76.

უნდა გადავტვირთოთ მოსწავლეები და არ ვაიძულოთ ისინი იტან-
ჯებოდნენ სახლში ზეპირად დასწავლით; ჩვენ მხოლოდ ნათლად
გასაგები მასალის საკმაო და სასიამოვნო განმეორებით უნდა მი-
ვალწყოთ იმას, რომ იგი თავისთავად განმტკიცდეს მეხსიერე-
ბაში“¹, ვინაიდან „გონებაში საფუძვლიანად აღიბეჭდება მხოლოდ
ის, რაც კარგად არის გაგებულნი და გულმოდგინედაა განმტკიცე-
ბული მეხსიერების მიერ“.

სწავლებაში შეგნებულობისა და მისი დანიშნულების ასეთი გა-
გებიდან გამ-მდინარე კომენსკი იძლევა რიგ მითითებებსა და წე-
სებს, რომლებიც ეხება ვარჯიშობებსა და სწავლებას საერთოდ².

1. სწავლება არ შეიძლება საფუძვლიანი გახდეს, თუ რაც შე-
იძლება ხშირად და წესიერად არ ვაწარმოებთ განმეორებასა და
ვარჯიშს“ („დიდი დიდაქტიკა“, XVII, 43).

2. „დამწყებთა პირველი ვარჯიშობანი ნაცნობ მასალაზე უნდა
წარმოებდეს“ („დიდი დიდაქტიკა“, XXI, 9).

3 „ვარჯიშობა უნდა იწებოდეს ელემენტებისაგან და არა
საქმის მთლიანი შესრულებისაგან“ („დიდი დიდაქტიკა“, XXI, 8).

4. „ერთსა და იმავე სკოლაში ყველა სახის ვარჯიშობისათვის
უნდა არსებობდეს ერთი და იგივე წესი და მეთოდი“ („დიდი დი-
დაქტიკა“ XVII, 48).

5. „მოსწავლე არ უნდა ვაიძულოთ დაისწავლოს რაიმე, გარდა
იმისა, რაც მას კარგად გაიგო. აგრეთვე არაფერი არ უნდა მოე-
თხოვოთ მ-სწავლის მეხსიერებას გარდა იმისა, რაც, უეჭველი ნიშ-
ნების მიხედვით, მას შეთვისებული აქვს“ („დიდი დიდაქტიკა“,
XVII, 37, II).

6. „... მოსწავლემ წერა უნდა ისწავლოს წერის საშუალებით,
მეტყველება — მეტყველების საშუალებით, — მღერა — მღერის სა-
შუალებით, დასკვნების გამოტანა — დასკვნათა გამოტანის საშუალე-
ბით და ა. შ.; ამოიგად, სკოლა სხვა არა უნდა იყოს რა, თუ არა
სახელოსნო, სადაც მუშაობაა გაჩაღებული. სწორედ მაშინ საკუ-
თარი ნაყოფიერი გამოცდილება დაარწმუნებს ყველას შემდეგი გა-
მოთქმის სიმართლეში: მუშაობით ვვითარდებით“ („დიდი დიდაქ-
ტიკა“. XXX, 5).

7. „გაკვეთილები“ (ვარჯიშობანი) უნდა შეესაბამებოდეს საშუა-
ლო უნარს“ (ბანსოფიური სკოლა, 84).

¹ ი. ა. კომენსკი, დიდი დიდაქტიკა, XVIII, 33.

² უნქტების რიგი (1, 2, 3 და ა. შ.) პირობით დადგენილია ჩვენს მიერ. — დ. ლ.

8. „მოსწავლეს უნდა მიეცეთ ახალ-ახალი მაგალითები; თითოეული მაგალითი მან იმ ნიშნებს უნდა შეუგუოს და მიბაძვის გზით შექმნას მსგავსი რამ“ („დიდი დიდაქტიკა“, XXI, 16).

9. „თითოეული კლასის მასწავლებელს შეუძლია შემოიღოს თავის მოსწავლეთა შორის ვარჯიშობის ეს ჩინებული სახე; ეს მისთვის ყველაზე უფრო მოსახერხებელი იქნება, როცა შემდეგნაირად მოიქცევა: ყოველ გაკვეთილზე, მას შემდეგ, რაც მასწავლებელი მოკლედ გადასცემს შესასწავლ მასალას, ჯერონად აუხსნის სიტყვათა მნიშვნელობას და თვალსაჩინოდ განუძარტავს, თუ რა გამოყენება აქვს ამ მასალას, მაშინვე უბრძანებს ერთ ერთ მოსწავლეს, რომ ადგეს და იმავე თანმიმდევრობით გაიმეორეს ყველაფერი, რაც მასწავლებელმა თქვა (თითქოს ახლა თვითონ არის მასწავლებელი), ახსნას წესები იმავე სიტყვებით და უჩვენოს იმავე მაგალითებზე მათი პრაქტიკული გამოყენება; თუ მოსწავლე შეცდომას დაუშვებს, მასწავლებელმა უნდა გაუსწოროს. ამის შემდეგ მასწავლებელმა იგივე უნდა გაამეორებინოს მეორე მოსწავლეს, ხოლო დანარჩენები მას ყურს უგდებენ; ასევე ამეორებინებს იგი მესამეს, მეოთხეს და ყველას, ვისთვისაც ეს აუცილებელია, სანამ არ გაპოიოკვევა, რომ ყველამ სწორად გაიგო“ და ა. შ.

„ასეთი ვარჯიშობა შემდეგ ხუთ განსაკუთრებულ სარგებლობას მოგვიტანს:

I. მასწავლებელი ყოველთვის შეძლებს მოსწავლეთა ყურადღება მიიპყროს.

II. მასწავლებელი უფრო ღრმად დარწმუნდება იმაში, რომ მის მიერ მიწოდებული მთელი პასალა ყველამ სწორად გაიგო...

III. როდესაც ერთი და იგივე მასალა რამდენჯერმე იქნება განმეორებული, ყველაზე ჩამორჩენილებიც კი ბოლოს იმდენად გაიგებენ გაკვეთილს, რომ შეძლებენ სხვების თანაბრად წავიდნენ წინ...

IV. ამ მრავალგზისი განმეორების წყალობით ყველა მოსწავლე გაკვეთილს უკეთ შეითვისებს, ვიდრე სახლში მრავალი ტანჯვის შემდეგ...

V. როცა, ამგვარად, მოსწავლეს მუდამ ექნება საშუალება შესარულოს, ასე ვთქვათ, მასწავლებლის მოვალეობა, ის იგრძნობს ერთგვარ მანებობას და სწავლის ხალისს და გამოუმუშავდება გამბედაობა, რომ საზოგადოების წინაშე გატაცებით ილაპარაკოს ყო-

ველგვარ მნიშვნელოვან საგანზე, ხოლო ეს განსაკუთრებით სასარგებლო იქნება ცხოვრებაში“ („დიდი დიდაქტიკა“, XVIII 45—46).

10. ვარჯიშობანი უნდა გაკრძელდეს მანამდე, სანამ ისინი არ მიწყვანენ მოსწავლეებს ხელოვნების სრულ დაუფლებამდე („დიდი დიდაქტიკა“, XXI, 17).

11. „ხელოვნების სწავლება (როცა იარაღი, მატერია და ნიმუში მოცემულია) მოითხოვს კიდევ: 1. მონაცემთა სწორ გამოყენებას, 2. გონივრულ ხელმძღვანელობას, 3. ხშირ ვარჯიშობას. ეს ნიშნავს, რომ მოსწავლეს უნდა ვასწავლოთ, თუ როდის და როგორ გამოიყენოს თითოეული ამ პირობათაგანი, ხოლო მათი გამოყენების პროცესში ვუხეღ ძღვანელოთ მას, რათა არ შეცდეს ან, თუ შეცდომა დაუშვა, გაასწოროს იგი. დაბოლოს, რომ მაშინაც კი, როცა იგი შეცდომას უშვებს, ისევე განაგრძოს მუშაობა მანამდე, სანამ არ ისწავლის უხეკდომოდ, მტკიცედ და ადვილად კეთებას“ („დიდი დიდაქტიკა“, XXI, 3).

12. „ყოველი ენა პრაქტიკის საშუალებით უკეთ შეისწავლება, ვიდრე წესების საშუალებით“ („დიდი დიდაქტიკა“, XXII. 11).

13. „წესები უნდა შევლოდეს და განამტკიცებდეს პრაქტიკას“ („დიდი დიდაქტიკა“, XXII, 12).

14. „როგორც წერას ვსწავლობთ წერით, ხატვას — ხატვით, მღერას — სიმღერით, ასევე საქმიანობას ვსწავლობთ საქმიანობით და სხვადასხვა მოქმედების შესოლებით სწორედ იმ დროს, როცა მათ ვასოლებთ.

აქედან დებულება: „...მუშაობით თვით ჩვენვე ვვითარლებით“ („პანსოფიური სკოლა“, 81).

15. „მოსწავლეები უნდა აკეთებდნენ არა იმას, რაც მათ მოსწონთ, არამედ იმას, რასაც აწესებენ კანონთა განმმარტებელი მასწავლებლები“ („კეთილშ. სკოლის კან.“, „დიდი დიდაქტიკა“, XI, 1, 2).

16. „კარგია, თუ ყოველი კვირის ბოლოს ან არდადეგების წინ, როგორც ამას მასწავლებელი საქიროდ სცნობს, მოეწყოს განაყოფობა“ („პანსოფიური სკოლა“, 75).

17. „ტუდი არ იქნება, თუ, გარდა ჩვეულებრივისა, უჩვეულო ვარჯიშობაც მოეწყობა“ (იქვე, 78).

18. „ვარჯიშობა უნდა წარმოებდეს იმ ენაზე, რომელზედაც წარმოებს სწავლება“ (იქვე, 79) და ა. შ.

ვარჯიშობათა მნიშვნელობისა და წარმოების შესახებ მოცემული დებულებები და წესები წარმოადგენს კომენსკის უძვირფასეს მითითებებს, რომლებსაც თავისი მნიშვნელობა დღემდე არ დაუკარგავთ. მიუხედავად იმისა რომ კომენსკი ნაწილობრივ აიგივებს კიდეც ცოდნასა და ჩვეულებას და აქედან ვარჯიშობა მისთვის ზოგჯერ თვითმიზნადაც კი იქცევა, ჩვენი სკოლა (საბჭოთა სკოლის დიდაქტიკური მოთხოვნების შესაბამისად) კარგად იყენებს კომენსკის მიერ წამოყენებულ ცალკეულ წესებს. ასეთია, მაგალითად, წესები ხშირი განმეორების შესახებ, ასაკობრივ თავისებურებებთან და სასწავლო მასალის ხასიათთან ვარჯიშობათა შესაბამისობის, მოსწავლეთა მიერ სავარჯიშოთა მასალის შეთვისების, ვარჯიშობაში მოსწავლეებისადმი ხელმძღვანელობის, მასწავლებლის მიერ მოსწავლეთა ვარჯიშობების აღრიცხვის შესახებ და ა. შ. (იხ. პუნქტები 1, 2, 5, 7, 8, 10, 13, 14, 18).

* * *

როგორც ცნობილია, პედაგოგიური პროცესი ვარაუდობს სასწავლო მეცადინეობათა ორგანიზაციის გარკვეულ ფორმას. უფრო მეტიც, სწავლების ხარისხი მთლიანად საგრძნობად არის განპირობებული თვით სასწავლო მეცადინეობათა ფორმით. კომენსკის ერთ-ერთი დიდი დამსახურება ისაა, რომ მან პირველმა განაზოგადა დიდაქტიკაში საკლასო საგაკვეთილო სისტემის პირველი გამოცდილება, რომელიც დაგროვდა მის დროს, განსაკუთრებით უკრაინისა და ბელორუსიის „საძმო სკოლებში“, და დაამუშავა სწავლების საკლასო-საგაკვეთილო სისტემის ძირითადი პრინციპული საკითხები.

კომენსკიმ პირველმა დაასაბუთა მეცადინეობათა საკლასო-საგაკვეთილო ფორმა სკოლაში მტკიცედ რეგლამენტებული სასწავლო რეჟიმის დაცვით.

კომენსკი აყენებს რიგ დებულებებს გაკვეთილისა და მისი აგების მეთოდის შესახებ.

მოგიყვანოთ კომენსკის რამდენიმე ძირითადი დებულება და მითითება:

„რამდენი კლასიკაა, იმდენივე უნდა იყოს სასწავლო ოთახი“.

„ყოველი სასწავლო ოთახი უზრუნველყოფილი უნდა იყოს კათედრით და სკამების საკმარისი რაოდენობით. სკამები ისე უნდა იყოს დალაგებული, რომ მასწავლებელს თვალწინ ჰყავდეს ყველა მოსწავლე“.

კათედრა უნდა იყოს მოთავსებული ან ფანჯარასთან, ანდა ფანჯარებს შორის, მხოლოდ მათ პირდაპირ ისე, რომ სინათლე, რომელიც ანათებს მოსწავლეებს ზურგიდან, დასანახავად ხდიდეს მასწავლებელს ყველაფერთან ერთად, განსაკუთრებით მაშინ, როცა იგი დაფაზე წერს“.

„საკლასო ოთახებში ყველაფერი სუფთად უნდა იყოს შენახული, თუ შესაძლებელია, ყველაფერი უნდა ბრწყინავდეს, რათა მოსწავლეებში აღიზარდოს სისუფთავისადმი სიყვარული“.

„ყოველ საათს უნდა ჰქონდეს თავისი განსაზღვრული ამოცანა, რომელიც აუცილებლად უნდა იქნეს გადაჭრილი“.

ბავშვებს „ყოველი საათის შემდეგ ეძლევათ დასვენება“, როდესაც „უნდა ითამაშონ ისე, რომ თამაში უფრო სერიოზული საქმის მაგალითს წარმოადგენდეს“.

„გარკვეულ დროს, მიცემული ნიშნის მიხედვით, ყველა მაშინვე უნდა წავიდეს სასწავლო ოთახში და დაიკავოს თავისი და არა სხვისი ადგილი“.

„როდესაც მასწავლებელი ლაპარაკობს, რაიმეს გადასცემს მოსწავლეებს ან უხსნის, ყველა უნდა უსმენდეს დაძაბული ყურადღებით“.

„თუ ის (მასწავლებელი) აყენებს რაიმე საკითხს, მაშინ ყველამ თანაბრად უნდა დაძაბოს ყურადღება, რომ მასწავლებლის შეკითხვაზე ყველას მზად ჰქონდეს და შეეძლოს პასუხის მიცემა (კითხვის ფრონტალური დასმის სისტემა — დ. ლ.)“.

„ჩათვალე დაკარგულად ის საათი, რომელშიც არ გისწავლია არაფერი ახალი და არაფერი არ მიგიმატებია შენი ცოდნისათვის“, და სხვ.

* * *

დისციპლინისა და გარკვეული წესრიგის გარეშე არავითარი სწავლება და აღზრდა არ არსებობს და არც შეიძლება არსებობდეს. დისციპლინის ეს როლი კომენსკის შეგნებული ჰქონდა სწავლების თავისი პრინციპების შესაბამისად და ამ საკითხს აყენებდა სულ სხვა სიბრტყეზე, ვიდრე იგი დაყენებული იყო სქოლასტიკურ სკოლაში.

კომენსკის კარგად ესმოდა, რომ მოსწავლეთა შორის გარკვეული მტკიცე დისციპლინის შეუქმნელად ყოველად შეუძლებელია

საფუძვლიანი, წარმატებული, უმოკლესი გზით და ადვილი სწავლე-
ბის განხორციელება. „სკოლა უდისციპლინოდ იგივეა, რაც წისქ-
ვილი — უწყლოდ“, — ამბობს კომენსკი. და „როგორც წისქვილი
მაშინვე გაჩერდება, თუ მას წყალი შევუწყვიტეთ, ისე სკოლაშიც
ყოველი საქმე აუცილებლად გაჩერდება, თუ დისციპლინა მოი-
შალა“¹.

სწავლების ასეთი რეჟიმისა და დისციპლინის დაყენების დროს
ლაპარაკიც არ შეიძლება შეგნებულსა და აღმზრდელობით დის-
ციპლინაზე. წკებაზე დამყარებული დისციპლინა კომენსკის დრო-
ინდელ სკოლაში საუკეთესო საშუალება იყო ადამიანის გონებაზე
მომაკვდინებელი გავლენის მოსახდენად, ბავშვში სიცოცხლისა და
შემოქმედების ყოველგვარი ნიშანწყლის მოსასპობად.

შემოქმედების ასეთი მხეტური ზომების გამოყენების წინააღმ-
დეგ მკვეთრად და საფუძვლიანად გაილაშქრა კომენსკიმ. „ღარტყ-
მას და წიხლს, — ამბობს კომენსკი, — არ შეუძლია ჩაუნერგოს მეც-
ნიერების სიყვარული. სამაგიეროდ ის საუკეთესო საშუალებაა გონ-
ებრივი სიძულვილისა და ზიზლის აღსაძვრელად მეცნიერების მი-
მართ“. კომენსკი მიუთითებს, რომ „თუ მეცადინეობა სწორად
არის დაყენებული, მაშინ მას თავისთავად აქვს მიმზიდველი ძალა
გონებისათვის და ის თავისი ხასიათით მიიზიდავს ყველას (გარდა
ზოგიერთი მახინჯისა). თუ საქმე სხვაგვარ სახეს იღებს, ეს არის
არა მოსწავლეთა ბრალი, არამედ მასწავლებლებისა, და თუ ჩვენ
ვერ შევძლებთ მივიზიდოთ ჩვენი ხელოვნებით სხვების გონება,
მაშინ ძალდატანება მიზნის მისაღწევად სრულიად გაუმართლე-
ბელი საშუალება იქნება“. ამგვარად, კომენსკის სწავლების დის-
ციპლინაში შეაქვს შეგნებულობის ელემენტი, იგი მთლიანად იზი-
არებს ელგარდ ლუბინის აზრს და ამბობს: „მე გადაჭრით ვადგი-
ვარ იმ აზრს, რომ წკებასა და ჯოხს, მონობის ამ იარაღებს, რომ-
ლებიც სავსებით შეუფერებელია თავისუფალი ადამიანებისათვის,
სრულიად არ უნდა ჰქონდეს ადგილი სკოლაში, ისინი უნდა განი-
დევნოს იქიდან“².

დისციპლინის დაცვისა და აღზრდის ძირითად ღონისძიებას,
კომენსკის აზრით, წარმოადგენს ღარწმუნება და სწავლების აღმ-
ზრდელობითი ხასიათი, რაც პედაგოგმა თანმიმდევრულად უნდა
გამოიყენოს და დაიცვას.

¹ ი. ა. კომენსკი, „დიდი დიდაქტიკა“, XXVI, 1.

² იქვე, XXVI, 12.

მთელი პედაგოგიური პროცესის სულსა და გულს, კომენსკის აზრით, მასწავლებელი წარმოადგენს.

კომენსკი სწორად აკრიტიკებდა მისი თანამედროვე სკოლების მასწავლებლებს, რომლებიც მოსწავლეებს კი არ ასწავლიდნენ, არამედ ასახიჩრებდნენ. თავის წიგნში „წუთისოფლის ლაბირინთი და გულის სამოთხე“ მან მკაცრად გააკრიტიკა მასწავლებლების საქმიანობა, დასცინა მათ უნიჭო აღმზრდევებს, რომლებსაც არა აქვთ ახალგაზრდა თაობის სწავლებისა და ცხოვრებისათვის მომზადების უნარი. „ხელოსნები უკეთ ასრულებენ თავიანთ საქმეს, ვიდრე მასწავლებლები, — ამბობს კომენსკი, — ასწავლიან იმას, რაც თვითონ არ იციან, სწავლებას აწარმოებენ მოსწავლეთა გონების მომაკვდინებელი მეთოდებით, მასწავლებლად მსახურობენ არა მოწოდების გულისათვის, არა კაცობრიობის წინაშე მოვალეობის შეგნებულად შესრულებისათვის, არამედ ხელფასისა და გამორჩენისათვის, ბავშვებს ეპყრობიან არა სიყვარულით, არამედ წკეპლითა და ჯოხით“ და ა. შ. — ასე ახასიათებს კომენსკი არსებულ მდგომარეობას.

ამის საწინააღმდეგოდ კომენსკი აყენებს საკითხს ახალი მასწავლებლის შესახებ. „უნდა გამოვძებნოთ შესაფერისი მასწავლებლები, რომლებსაც უნარი ექნებათ შეასრულონ ასეთი დიდი ამოცანა... არავის არ შეუძლია ადამიანი გააბრძენოს, გარდა ბრძენისა, არავის არ შეუძლია ადამიანი მჭევრმეტყველი გახადოს, გარდა მჭევრმეტყველისა, არავის არ შეუძლია იგი ზნეობრივი ან ღვთისმოსიში გახადოს, თუ არა სწორედ ასეთმა ადამიანმა, არავის არ შეუძლია იგი გახადოს მათემატიკოსი, ბუნებისმეტყველი ან მეტაფიზიკოსი, გარდა ამ მეცნიერებათა მკოდნე ადამიანისა. ერთი სიტყვით, არავის არ შეუძლია სხვა ადამიანი პანსოფოსი, ბრძენთა ბრძენი გახადოს, თუ არა ისევე პანსოფოსმა“¹.

დიდად აფასებს რა მასწავლებლის როლს, კომენსკი წერს: „მათ (მასწავლებლებს. — დ. ლ.) მინდობილი აქვთ უმაღლესი თანამდებობა, რომელზედაც უფრო დიდი არაფერი არ შეიძლება იყოს ამქვეყნად“².

¹ Я. А. Коменский, Избр. пед. соч., т. II, „Пансофическая школа“, 190, п. 13.

² Я. А. Коменский, Избр. соч., т. II, „Законы хорошо организованной школы“, XXI, 1, 2.

ამ დებულებიდან გამომდინარე კომენსკი მასწავლებელს უყენებს შემდეგ მოთხოვნებს: „მასწავლებლები უნდა იყვნენ... პატიოსანი, საქმიანი ადამიანები, რომლებსაც აქვთ თავისი საქმისადმი მოწოდება. მასწავლებლები დარწმუნებული უნდა იყვნენ, რომ მათი შრომა ემსახურება „ადამიანთა მოდგმის კეთილდღეობას¹“, მასწავლებლებმა თავიანთი მაგალითით უნდა გაამდიდრონ მოსწავლეები ცოდნით, მათ თვითონ უნდა ისწავლონ, ვინაიდან „ვინც სხვებს ასწავლის, თვითონაც სწავლობს“ („დიდი დიდაქტიკა“, XXII. 44) და სხვ.

სწავლების პროცესში მასწავლებელმა, კომენსკის აზრით, პირველ რიგში უნდა გამოიწვიოს ინტერესი და ყურადღება გაკვეთილის ამოცანის შესრულებისადმი, მოსწავლეებს გააცნოს, უჩვენოს და აუხსნას მასალა, მოაწყოს მოსწავლეთა მუშაობა წიგნზე მოსწავლეებს სისტემატურად დაუსვას კითხვები, მოისმინოს პასუხები და მათზე რეაგირება მოახდინოს სათანადო შესწორებებისა და მითითებების მიცემით, გაკვეთილზე შეინარჩუნოს დისციპლინა და ინტერესი, კონტროლი გაუწიოს და შეამოწმოს მოსწავლეთა ნამუშევრები და ცოდნა, ამისთან დაეყრდნოს საშუალო მოსწავლეებს, მოაწყოს მოსწავლეთა ვარჯიშობა ცოდნის განსამტკიცებლად, უხელმძღვანელოს მას და ა. შ. ამისათვის მასწავლებელი უნდა ფლობდეს არა მხოლოდ ცოდნას, არამედ სწავლების მეთოდსაც.

მაგრამ განა შეიძლებოდა გამოძებნილიყო ისეთი მასწავლებლები და ისიც იმ რაოდენობით, როგორც სჭირდებოდა კომენსკის თავისი პანსოფიური გეგმისათვის, საყოველთაო სწავლების გატარებისათვის? ამ მეტისმეტად რთული მდგომარეობიდან ერთადერთ გამოსავალს კომენსკი ხედავდა ისეთი მეთოდისა და სახელმძღვანელოების შექმნაში, რომლებსაც შეეძლებოდათ ყოველი მსურველისაგან გამოეყვანათ შესაფერისი კანდიდატი სამასწავლებლო მოღვაწეობისათვის, რომ „წარმატებით სწავლება შეეძლებოდათ იმათაც. ვინც ბუნებას არ დაუჯილდოებია სწავლების ნიჭით, ვინაიდან მასწავლებელს თვითონ კი არ მოუხდება იმის გამოგონება, თუ რა და როგორ ასწავლოს, არამედ მან მხოლოდ უნდა შთააგონოს და ჩაუხერგოს ახალგაზრდობას უკვე გამზადებული განათლება მზამზარეული და მის ხელთ არსებული საშუალებებით. ისე როგორც ყოველ ორგანიზატს შეუძლია ნოტების მიხედვით თავი-

¹ Я. А. Коменский, Избр. пед. соч., т. II, „Законы хорошо организованной школы“, XXI, 1, 2.

სუფლად დაუკრას ყველა სიმფონია, რომელიც მას შეიძლება არც ჰქონდეს შეთხზული ან ვერც იმღეროს, ასევე მასწავლებელს შეუძლია ასწავლოს ყველაფერი, თუკი მას ხელთ ექნება ყველა სასწავლო საგნისა და სწავლების ყველა ხერხის, ასე ვთქვათ, ერთგვარი პარტიტურა“.

ასეთია კომენსკის შეხედულებანი მასწავლებლის როლსა და ხარისხზე. როგორც ვხედავთ, კომენსკი, რომელიც ბრძოლას ეწევა სქოლასტიკური სკოლის წინააღმდეგ, პროგრესულ მოთხოვნებს უყენებს მასწავლებლის როლს სწავლებაში და დაბეჯითებით იცავს იმ აზრს, რომ მან ბავშვებს უნდა მისცეს რეალური და ღრმა ცოდნა.

* * *

ვაფასებთ რა საერთოდ კომენსკის პედაგოგიკური მოძღვრების როლსა და მნიშვნელობას, ჩვენ სრული უფლებით შეგვიძლია გავიმეოროთ მ. კალინინის სიტყვები დიდი რუსი პედაგოგის უშინსკის შესახებ: „ჩვენში უკვე სოციალისტური წყობილებაა, მაგრამ მე ვხედავ, რომ ის იდეები, რომელთაც თავის დროზე უშინსკი ავითარებდა და რომლებიც მე აქ წამოვაყენე პრაქტიკულ წინადადებათა სახით, — ეს ნამდვილი პედაგოგიური იდეებია. მეტიც, მე ვფიქრობ მათი სრული განხორციელება მხოლოდ ჩვენს სოციალისტურ საზოგადოებაში შეიძლება“. და რაც უფრო მეტად განვითარდება და სრულყოფილი იქნება კომუნისტური აღზრდის თეორია და პრაქტიკა, მით უფრო და უფრო გაიზრდება ჩეხი ხალხის დიდი შვილის, პედაგოგიკური მეცნიერების ფუძემდებლის, „ხალხთა მასწავლებლის“ იან ამოს კომენსკის მნიშვნელობა და სახელი.

სავსებით მართალია ცნობილი ჩეხი პედაგოგი და მეცნიერი აკადემიკოსი ოტაკარ ხლუბი, რომელიც ამბობს: „კომენსკი და მისი შემოქმედების მემკვიდრეობა დიდ ინტერესს იწვევს არა მარტო ჩვენში, ჩეხოსლოვაკიაში, არამედ საბჭოთა კავშირსა და სხვა სახელმწიფოებშიც; მისი აღმზრდელობითი მუშაობის მნიშვნელობა, მისი სურვილი ადამიანთა ურთიერთობის გაუმჯობესებისა და მისი მისწრაფება მშვიდობისაკენ, რაც დაკავშირებულია პიროვნების ყოველმხრივ განვითარების მის მიერვე წამოყენებულ იდეასთან, — ყოველივე ეს გვიჩვენებს ხალხთა მასწავლებლის საქმეების ცხოველყოფილებას. მაგრამ ჩვენ სრულიადაც არა გვაქვს განზრახული, რომ კომენსკის შემოქმედება მივიღოთ აღზრდის ნორ-

მად და ნიმუშად; აუცილებელია ერთმანეთისაგან გამოვეყოთ ის, რაც კომენსკის პედაგოგიკურ მემკვიდრეობაში არის ცოცხალი და ის, რაც მკვდარია, განვსაზღვროთ, თუ მის რა პრინციპებზე უნდა ვთქვათ უარი მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფიისა და პედაგოგიკური მეცნიერების თვალსაზრისით“.

დიდმა საბჭოთა პედაგოგმა ნ. კ. კრუპსკაიამ მაღალი შეფასება მისცა იან ამოს კომენსკის პედაგოგიურ მოძღვრებას და ხაზი გაუსვა მის დიდ მნიშვნელობას ახალი, სოციალისტური სკოლისა და პედაგოგიკისათვის. მის ჩანაწერებში, რომელიც წინ უძღოდა პირველ მარქსისტულ გამოკვლევას პედაგოგიკის ისტორიის დარგში—„სახალხო განათლება და დემოკრატია“, გამოკვლევას, რომელმაც ვ. ი. ლენინის მაღალი შეფასება დაიმსახურა, იან ამოს კომენსკის შესახებ ნათქვამია: „მას აქვს ძალიან ბევრი რამ ისეთი, რაც ძვირფასია ჩვენთვის სოციალიზმის თვალსაზრისით. ეკუთვნოდა ის ბოჰემიის ძმათა საზოგადოებას (გუსის მიმდევარია), განიცადა 30 წლიანი ომი. დევნილმა, ბევრი დრო დაჰყო სხვადასხვა ქვეყანაში. მორავიელი ძმები ელოდნენ, რომ დედამიწაზე სამოთხის დრო დადგებოდა (ქილიაზში). კომენსკი იღწვოდა ქვეყანაზე საყოველთაო მშვიდობისა და ბედნიერების დამყარებისათვის. ამისათვის მას სურდა შეექმნა ერთიანი მეცნიერება და სკოლა, მსოფლიო ენა—ლათინური. კომენსკისათვის უცხოა ასკეტიზმი. ის წინააღმდეგია რელიგიური და ნაციონალური ჩაგვრის, წინააღმდეგია წოდებრივი სკოლის, ცოდნის წინაშე ორთავე სქესი თანასწორ-უფლებიანია, მოითხოვს ერთნაირ ზრუნვას ნიჭიერებსა და ნაკლებ ნიჭიერების სწავლისათვის. „საყოველთაო ხელოვნება ყველას ყოველივე ვასწავლოთ“. სკოლა ერთიანია, საყოველთაოა. ქადაგებდა ნამდვილი ფართო დემოკრატიაში იდეებს. მოითხოვს საზოგადოებრივ სკოლას, სკოლაში ბავშვები სწავლობენ საზოგადოებრივ მოვალეობას, მოითხოვს თავისუფალ სკოლას („ყველაფერი უნდა მიმდინარეობდეს თავისუფლად, დაე მოისპოს ყოველგვარი ძალდატანება“—აღნიშნულია „დიდი დიდაქტიკის თავფურცელზე). მომხრეა ემპირიზმისა: „არაფერი შეიძლება იყო გონებაში, რაც წინასწარ არ იყო მოცემული შეგონებაში“ და სხვ.¹

¹ მასალა მოგვაწოდა რსფსრ პედაგოგიკურ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილმა წევრმა პროფესორმა ნ. ა. კონსტანტინოვმა, რისთვისაც მას დიდ მადლობას ვუძღვებით. მასალა ინახება ოქტომბრის რევოლუციის ცენტრალურ არქივში, ფ. 5445, აღწერა 1.

ექვი არ არის, რომ საიუბილეო ზეიმი, რომელიც 1956 — 1958 წლებში ტარდება ი. ა. კომენსკის დაბადებიდან 365 წლისთავთან დაკავშირებით, დიდად წასწევს წინ მისი იდეების შესწავლისა და ათვისების საქმეს.

მარქსისტულ-ლენინური პედაგოგიკური მეცნიერება დიდი სიყვარულით სწავლობდა, სწავლობს და მომავალშიც შეისწავლის დიდი პედაგოგის, მოაზროვნის, დემოკრატ-ჰუმანისტის იან ამოს კომენსკის მეცნიერულ-პედაგოგიკურ მემკვიდრეობას, რათა ამ გზით კიდევ უფრო სრულყოს და გაამდიდროს პედაგოგიური თეორია და პრაქტიკა.

ავტორი — დავით ონიხიმეს-ძე ლორთქიფანიძე
იბეჭდება პედაგოგიკის სექციის ბიუროს დადგენილებით
რედაქტორი — დოც. ს. ხიგუა

გადაეცა წარმოებას 11/III-57; ხელმოწერილია დასა-
ბეჭდად 3/V-57 წ; ანაწყოების ზომა 6×9,5; ქაღალდის
ზომა 60×84; ნაბეჭდ ფორმათა რაოდენობა 3;
ტირაჟი 10.000; უე 01659; შეკ. № 280;
ფასი 1 მან.

საქ. სსრ კულტურის სამინისტროს
მთავარბოლოგრაფიამომცემლობის 1-ლი სტამბა.
თბილისი, ორჯონიკიძის ქ., № 50.

1-ая типография Главполиграфиздата
Министерства культуры Грузинской ССР.
Тбилиси, ул. Орджоникидзе № 50.

ფაბო 1 მან.

13

Проф. Д. О. ЛОРДКИПАНИДЗЕ

Великий чешский педагог-классик

Ян Амос Коменский

(На грузинском языке)

**Издание Общества по распространению
политических и научных знаний**

Грузинской ССР

Тбилиси

1957